

KIRSTEN ELISA PETERSEN

DAGINSTITUTIONERS
BETYDNING
FOR UDSATTE BØRN
– EN FORSKNINGSOVERSIGT

Danmarks Pædagogiske
Universitetsforlag
Danish School of Education Press

Daginstitutioners betydning for udsatte børn – en forskningsoversigt

Af Kirsten Elisa Petersen

© Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag og forfatteren

Dette materiale er under samme titel oprindeligt publiceret af HPA-projektet ved Danmarks Pædagogiske Universitet, Aarhus Universitet (HPA – Handlekompetence i pædagogisk arbejde med udsatte børn og unge). Oprindelig udgivet fra 2006-2007. Se mere om HPA på www.dpu.dk/hpa.

1. udgave

ISBN: 978-87-7684-239-0

DOI: 10.7146/aul.86.80

Forside og sats: Og Jensen, grafisk design

I serien om handlekompetencer i pædagogisk arbejde med socialt udsatte børn og unge er udkommet:

1. Bente Jensen: *Social arv – Om social arv, ulighed i livschancer og målgrupper og forskningsmæssige perspektiver for HPA-intervention*. ISBN 978-87-7684-231-4
2. Niels Rosendal Jensen: *Bourdieu-notatet*. ISBN 978-87-7684-232-1
3. Pär Nygren: *Socialt udsatte børn og unge i et handlekompetenceperspektiv*. ISBN 978-87-7684-233-8
4. Bente Jensen: *Kan daginstitutioner gøre en forskel? – Fra forskning om daginstitutioner set i lyset af et kompetence- og eksklusionsperspektiv*. ISBN 978-87-7684-234-5
5. Frank Ebsen: *Børn og unge med behov for særlig støtte? Fra 1990-2005*. ISBN 978-87-7684-235-2
6. Frank Ebsen: *Børn og unge med særlige behov – i forskning i Danmark*. ISBN 978-87-7684-236-9
7. Bente Jensen et al.: *Pædagogiske læreplaner – og nye muligheder?* ISBN 978-87-7684-237-6
8. Kirsten Elisa Petersen: *Daginstitutioners betydning for udsatte børn – en forskningsoversigt*. ISBN 978-87-7684-239-0
9. Helle Schjellerup Nielsen: *Indsats og virkning på døgninstitutioner for børn og unge – et litteraturreview*. ISBN 978-87-7684-240-6
10. Stig Broström: *Pædagogik i daginstitutionen med henblik på udvikling af børns handlekompetence*. ISBN 978-87-7684-242-0
11. Søren Langager: *Socialpædagogisk arbejde på døgninstitutioner/opholdssteder med særligt henblik på udvikling af handlekompetencer*. ISBN 978-87-7684-243-7
12. Bente Jensen & Mie Rasbech: *Implementeringsprocesser i pædagogisk praksis – Om konkretisering af ideer i en udviklingsproces med HPA-projektet som eksempel*. ISBN 978-87-7684-244-4
13. Pär Nygren: *At udvikles ved at udvikle – en model for deltagerstyrede forandringsprocesser i HPA's udviklingsdel*. ISBN 978-87-7684-245-1
14. Bente Jensen & Mie Rasbech: *Evalueringsprocesser – Om model- og metodeudvikling i evalueringsperspektiv*. ISBN 978-87-7684-246-8

Kopiering af denne bog er kun tilladt ifølge aftale med Copy-Dan

www.forlag.dpu.dk

FORORD

Dette arbejdsmateriale er udarbejdet som en del af forskningsprojektet 'Handlekompetencer i pædagogisk arbejde med socialt udsatte børn og unge - indsats og effekt' (HPA-projektet). Materialet er en del af en serie på i alt 14 tekster, der alle stammer fra projektet, som blev søsat i 2006.

Projektets sigte er at udvikle metoder, der giver pædagoger mulighed for at udvikle deres pædagogiske handlekompetencer, så de kan fremme udsatte børns handlemuligheder og livschancer.

Negativ social arv knytter sig til den kendsgerning, at de socioøkonomiske vilkår ikke er ens for alle, men er ligeledes bundet til den marginalisering, som socialt udsatte ofte oplever. De to former for negativ social arv kan gensidigt forstærke hinanden. Når en marginaliseringsproces først er i gang, er det vanskeligt at bryde den. Processen føres ofte videre fra generation til generation, blandt andet på grund af et mangelfuldt socialt netværk og på grund af manglende personlige ressourcer hos de involverede. Det er disse processer, der ofte beskrives som 'onde cirkler'. Daginstitutionen har unikke muligheder for at styrke børns udvikling og læring fra den tidligste alder, men der kan også være risiko for, at det modsatte sker – at børn præget af 'negativ social arv' fastholdes i eller måske oven i købet forstærker de negative mønstre. Døgninstitutioner har andre muligheder for at gribe ind og støtte udsatte børn i deres videre udviklingsforløb.

Der er bred enighed om, at en tidlig indsats over for socialt udsatte børn og unge kan give bedre livschancer for disse børn. Vi ved også fra anden forskning, at en satsning, der rettes imod udvikling af børns kompetencer og læringspotentialer og en samtidig modarbejdning af risikoprocesser, er et skridt på vejen. HPA-projektet vil i forlængelse heraf identificere de pædagogiske interventioner, der opnår de bedste resultater i forhold til at bryde den negative sociale arv. I projektet lægges der både vægt på børnenes og pædagogernes handlekompetencer. Begrebet handlekompetence kan defineres ud fra fem dimensioner, som tilsammen gør det muligt for det enkelte menneske at navigere i de omgivelser, som det er en del af. De fem dimensioner er: 1) viden, 2) færdigheder, 3) evne til at tage kontrol, 4) identitet og 5) handleberedskab. I HPA-projektet er den sociale kompetence og læringskompetence i fokus

HPA-projektet har som formål at udvikle en evidensbaseret intervention, som sigter imod social innovation, dvs. fornyelse af den sociale praksis. Det overordnede mål er at afprøve interventionens effekter og undersøge spørgsmålet: Hvilke interventionsformer har positive effekter med hensyn til målopnåelse i pædagogisk arbejde med socialt udsatte børn og unge, når vi ser interventionen fra en vinkel, hvor handlingskompetencer er i centrum?

Arbejdspapirerne danner baggrund for en såkaldt Kvalifikationsmappe, som de pædagogiske personaler og konsulenter har arbejdet selvstændigt med i løbet af interventionsforløbet. Materialet er anvendt i forbindelse med interventionens tre delelementer. For det første er der studiedelen, hvor institutionerne er blevet introduceret til problematikken om udsatte børn med det formål at opbygge et fælles begrebsligt grundlag for arbejdet med pædagogisk fornyelse relateret til udsatte børn. For det andet er materialet blevet brugt i procesdelen i forbindelse med begrebet "handlekompetence", som er et af projektets bærende begreber både som mål for børns udvikling og som indhold i pædagogers kvalificeringsprocesser. For det tredje er der innovations- og organisationsdelen, hvor materialet er blevet brugt som inspiration til pædagogisk fornyelse.

Materialet har således været afprøvet i såvel institutionerne som i konsulenterens arbejde med at give supervision til institutionerne, der arbejder med HPA-interventionen. 2006-2007 blev materialet anvendt i forbindelse med projektet, på dette tidspunkt i printudgave med titlen: 'Arbejds-papirer'. Den nuværende udgivelse i e-bogsformat henvender sig i særdeleshed til ledere og personale i dag- og døgninstitutioner, pædagogiske konsulenter samt forskere, studerende, praktikere, politikere og alle med interesse og ansvar for udvikling af samfundsmæssige indsatser over for udsatte børn. HPA-projektets resultater vil blive analyseret og publiceret ultimo maj 2009.

HPA-projektet er under gennemførelse ved Danmarks Pædagogiske Universitetsskole (DPU) og er finansieret af Det Strategiske Program for Velfærdsforskning (Socialministeriet) i perioden oktober 2005 frem til maj 2009. Undervejs i forløbet er der etableret samarbejde med Den sociale Højskole København (Professionshøjskolen København), Frøbel Seminarium (Professionshøjskolen København), Jysk Pædagog Seminarium (VIA

University College), Ålborg Socialpædagogiske Seminarium (Professionshøjskolen University College Nordjylland) og konsulenter fra Århus og Hvidovre Kommune samt praktikere i dag- og døgninstitutioner i to kommuner – Hvidovre og Århus. Projektet er organiseret på DPU i en koordinationsgruppe, en projektgruppe og projektmodulgrupper, og der er endvidere etableret en baggrundsgruppe og en nordisk forskergruppe.

Endvidere har følgende gruppe forskere deltaget som Peer-Reviewere i processen: Bo Vinnerljung (Professor, Socialstyrelsen, Stockholm), Erik Jørgen Hansen (Professor), Eva Gulløv (Lektor, DPU), Ib Ravn (lektor, LLD/DPU), Inge Johansson (Professor, Stockholm Universitet), Jesper Olesen (Forskningsleder, LLD/DPU), Jill Mehlby (Docent, AKF), Lisbeth Eriksson (Docent, Linköping Universitet), Mads Meier Jæger (Seniorforsker, SFI), Niels Ploug (Forskningschef, SFI), Peter Koudahl (adjunkt, DPU), Sonja Sheridan (Universitetslektor, Göteborg Universitet), Sven Bremberg (Docent, Stockholm Universitet), Tine Egelund (Seniorforsker, SFI), Tore Andreassen (Projektleder, Høgskolen i Bodø).

*På projektgruppens vegne
Bente Jensen, lektor, ph.d., projektleder
København, maj 2008*

INDHOLD

7	Formål og problemstilling
7	Undersøgelsens tilrettelæggelse
8	<i>Beskrivelse af søgeprofil</i>
9	<i>Afgrænsning og udvælgelse af studier</i>
11	<i>Beskrivelse af analysemodel</i>
11	Teoretiske positioner i forskningen
11	<i>Det individualistiske perspektiv</i>
13	<i>Det interaktionistiske perspektiv</i>
14	<i>Det økologiske perspektiv</i>
15	<i>Sammenfatning</i>
16	Identifikation af udsatte børn
18	<i>Sociale og emotionelle tegn</i>
19	<i>Læringsmæssige tegn</i>
20	<i>Interaktionelle tegn</i>
21	<i>Sammenfatning</i>
25	Internationale studier af daginstitutionens betydning for udsatte børn
32	<i>Den pædagogiske indsats rettet mod udsatte børn</i>
36	<i>Sociale og læringsmæssige kompetencer</i>
40	<i>Sammenfatning</i>
42	Daginstitutionen i Danmark – pædagogiske indsatser rettet mod socialt udsatte børn
45	Diskussion
49	Opsamling
51	Fremtidige anbefalinger
52	Nye perspektiver
53	Litteratur

FORMÅL OG PROBLEMSTILLING

Denne forskningsoversigt hører under forskningsprogrammet om social arv¹ (HPA-projektet²), *Handlekompetencer i pædagogisk arbejde med socialt udsatte børn og unge – indsats og effekt*, og undersøger studier af pædagogiske interventionsindsatser rettet mod socialt udsatte børn i daginstitution. Der er sideløbende udarbejdet en forskningsoversigt over indsatser rettet mod børn/unge anbragt på døgninstitutioner³.

Formålet med denne forskningsoversigt er, via indsamling og gennemgang af resultater primært fra internationale undersøgelser, at søge viden om, hvilke former for pædagogiske indsatser der medvirker til at forbedre udsatte børns livschancer gennem deltagelse i daginstitution i de tidlige barndomsår, inden skolegang påbegyndes.

Internationale forskningsoversigter peger på, at tidlig pædagogisk indsats har en positiv virkning, men der er fortsat uenighed om, hvilke former for indsatser der medvirker til at forbedre udsatte børns udviklingsmuligheder. Melhuish (1993) peger på, at det overordnet set er forbundet med implikationer at diskutere, hvilke typer af indsatser der har positiv virkning grundet vanskeligheder med at overføre og sammenligne resultater lande imellem. Denne antagelse deles ikke af Gallagher (1991), Kendall (1995), Barnett (1995), samt Boocock et al., (1995) og Block et al., (2005), som i deres forskningsoversigter peger på, at tidlige interventionsindsatser der inddrager læringsprogrammer til støtte for udsatte børns sociale og læringsmæssige udvikling har positive effekter. En gennemgang af de tidligere forskningsoversigter (Podmore, 1993, Reimer, 1992) viser, at der fortsat er uenigheder om, hvilke former for pædagogiske indsatser det er vigtigt at tilrettelægge, samt hvilke former for effekt de tilrettelagte indsatser antages at have.

Denne forskningsoversigt belyser tre emneområder: 1. En beskrivelse af de teoretiske positioner som karakteriserer forskningsfeltet i forhold til interventionsindsatser i daginstitutioner. 2. En undersøgelse af hvilke indikatorer på udsathed der anvendes i beskrivelse og forståelse af udsatte børn. 3. Samt en belysning af internationale og danske studier der har undersøgt daginstitutionens indsatser og betydning for udsatte børns udviklingsmuligheder.

UNDERSØGELSENS TILRETTELÆGGELSE

Litteratursøgningen til denne forskningsoversigt har fundet sted i perioden december 2005-marts 2006. Der har været foretaget søgning i såvel

nationale som internationale databaser.

De Internationale databaser er:

- ERIC, Psyc Info, Social Abstract. Pub Med (Medline), Psyc Record, ISI - Web of Science.

(Søgningen er foretaget for perioden 1960 og frem til nu, dog afhængig af de variationer i oprettelse af de enkelte databaser).

I forskningsoversigter såvel som i undersøgelser fra perioden 2000-2006 er litteraturlisterne blevet gennemgået med henblik på at undersøge, om der er studier som kunne indsamles ved kryds- gennemgang. I alt har det internationale søgeforløb frembragt 2252 studier, mens den danske søgning frembragte 466 resultater.

I alt er 64 studier medtaget i forskningsoversigten. Alle studier er udenlandske, primært fra USA, men også enkelte fra England, Holland, Sverige og Irland.

Beskrivelse af søgeprofil

Søgeprofilen i denne forskningsoversigt er sammensat således, at der fokuseres på studier der omfatter intervention, læringsprogrammer og indikatorer på effekt af indsats rettet mod udsatte børn i daginstitution. Søgeprofilen er udfærdiget af professor Pär Nygren og projektleder Bente Jensen.

I søgeprocessen blev der udfærdiget en søgeprofil, der afgrænser følgende tre hovedområder:

- en afgrænsning af aldersgruppen;

Søgestreng 1:

(Child* or under six* or under 6 or preschool or preschool or headstart og surestart or daycare) not (youth or adolescen* or men or women or adult* or Asia or Africa or student* or health or welfare)

- en afgrænsning af social arv – baggrundsvariabler;

Søgestreng 1:

and (disadvantag* or poverty or poor or vulnerable or depriv* or low income) or (socioeconomic status* or economic status* or social class* or social status*)

Søgestreng II:

and (child maltreatment or child abuse or child neglect or at risk or socially endangered or sexual abuse or (adult psychiatric disorders)

Variabler som den negative sociale arv viser sig på (negative effects of social heritage)

Søgestreng 1:

and (social or emotional) and (cognitive* or intellectual* or creative* or perceptual* or mental* or verbal* or interoceptive awareness or body image) development*

Søgestreng II:

and (social competency or self promotion or conduct disorder or impulse regulation or body dissatisfaction or psychiatric disorders or behavioral problems or learning difficulties or emotional disturbances or self-esteem or self control or anti social behaviour or self-perception or self-image or social skills or empathy* or social inclusion* or social network)

- en afgrænsning der omfatter interventionsprogrammer for forebyggelse eller behandling af negativ social arvs effekter;

Søgestreng 1:

And (interven* or program* or compensatory education* or preschool education* or residential care* or childcare institution* or treatments*)

Afgrænsninger og udvælgelse af studier

Der er i søgeprocessen indkommet en omfattende mængde studier, der forskningsmæssigt og tematisk omhandler interventioner rettet mod udsatte børn. En udvalgt række af disse studier er medtaget, idet de medvirker til at skabe forskningsbaseret viden om, hvilke typer af indsatser der generelt iværksættes i daginstitutioner rettet mod udsatte børn. Grundet den omfattende mængde indkomne studier har det været nødvendigt at foretage en afgrænsning. En række studier er således udvalgt ud fra en generel variationsbredde som værende repræsentative for forskningsfeltet. Der er inddraget 10 udenlandske forskningsoversigter samt 2 danske oversigter, der i forskellige former behandler daginstitutionen og udsatte børn. Der er endvidere inddraget 55 undersøgelser i oversigten, som er fordelt ud fra forskningsoversigtens tre emneområder. Studierne er overvejende fra USA, men også fra England, Holland og Irland. I afsnittet om daginstitutionens betydning i Danmark er endvidere inddraget resultater fra et svensk og et norsk studie.

De indkomne studier er udvalgt og sorteret i følgende tre overordnede grupperinger:

- en overordnet gruppe af studier der medvirker til at afspejle forskningsfeltets teoretiske positioner.
- en overordnet gruppe af studier der indfanger beskrivelser af udsatte børns sociale, emotionelle og kognitive vanskeligheder.
- en gruppe af studier, der anvender henholdsvis randomiserede kontrol-

lerede eller quasiekperimentelt design, som har en særlig interesse i forbindelse med HPA-projektets forskningsmæssige sigte med henblik på at indfange perspektiver på daginstitutionens betydning for udsatte børn.

Kriterierne for inkludering af studier har omfattet følgende fire forhold:

- børn i alderen 3-6 år
- børn som er beskrevet som socialt udsatte, men som falder inden for normal-området
- studierne skal være forskningsbaserede
- studierne skal omfatte indsatsformer i daginstitutioner

Da denne forskningsoversigt hører under HPA-projektet, der forskningsmæssigt udvikler pædagogiske interventionsindsatser i dag- og døgninstitutioner for udsatte børn og unge, afspejles projektets forskningsmæssige sigte og teoretiske perspektiv i forskningsoversigtens formål og metodiske tilrettelæggelse. HPA-projektets modul 1, der omhandler pædagogiske interventionsindsatser rettet mod udsatte børn i daginstitutioner, anvender et forskningsdesign der bl.a. har til formål at undersøge effekten af tilrettelagte interventionsindsatser i udvalgte daginstitutioner. Imidlertid er der kun en meget begrænset mængde af internationale studier, der anvender et forskningsdesign, der kan måle effekt af indsats, og fra dansk side er der endnu ikke foretaget denne form for metodiske undersøgelser. Der er inddraget 8 studier, der anvender henholdsvis randomiserede kontrollerede eller quasiekperimentelt design.

Denne gruppe af studier fordeler sig på to typer af undersøgelser:

- 3 studier der undersøger daginstitutionens betydning for børns sociale, emotionelle og kognitive udvikling, og som gennem undersøgelsen har indfanget viden om daginstitutionens betydning for udsatte børn.
- 5 studier der foretager pædagogiske interventioner i daginstitutioner specifikt rettet mod udsatte børn.

At inddrage viden fra internationale studier rummer imidlertid på forhånd en række overvejelser, der er væsentlige at medtænke. Begrebet daginstitution, som vi kender det fra Danmark, dækker i et internationalt perspektiv over en omfattende mængde pasningsformer for børn i før-skolealderen af såvel offentlig som privat karakter og med mange forskellige formål. Hertil kommer endvidere forskelle i kultur, samfundspolitiske og økonomiske forhold. Det er således ikke uden forbehold at inddrage inter-

national viden og resultater i forhold til danske forhold. Når dette forhold er taget, er der alligevel en række erfaringer fra internationale undersøgelser som er væsentlige at samle ind i forhold til udvikling af daginstitutionens arbejde med udsatte børns udvikling.

Beskrivelse af analysemodel

Til læsning af indkomne studier har været anvendt en analysemodel, som er blevet opbygget ud fra de centrale søgestrengte. Alle inddragede studier er analyseret ud fra denne model og er opstillet i en skematisk oversigt.

- Hvilke interventionsindsatser er anvendt
- Hvilke indikatorer på effekt peges der på
- Hvilke metoder er anvendt til måling af effekt
- Hvilke resultater præsenteres, samt teoretiske overvejelser

TEORETISKE POSITIONER I FORSKNINGEN

Sociale udsatte børn og indsatsformer er et område der, ud fra flere forskellige perspektiver, er genstand for megen forskning og er karakteriseret ved at være multidisciplinært, idet såvel psykologiske som samfundsvidenskabelige og pædagogiske forskningstraditioner yder bidrag til forskningsfeltet. I en gennemgang af de indkomne studier afspejles de teoretiske perspektiver i interventionsundersøgelserne gennem de typer af indsatsformer, der tilrettelægges over for de udsatte børn. De teoretiske positioner i forskningen kan inddeles i tre overordnede perspektiver:

- Det individualistiske perspektiv
- Det interaktionistiske perspektiv
- Det økologiske perspektiv

Det individualistiske perspektiv

Det individualistiske teoretiske perspektiv anvendes her som et overordnet begreb, der indfanger de teorier inden for området udsatte børn, der tager direkte udgangspunkt i selve barnets adfærd, hvor det især omhandler det udsatte barns adfærdsmæssige, emotionelle og kognitive vanskeligheder. Der er således tale om teoretiske positioner, der overvejende er placeret inden for den kliniske og neuropsykologiske børnepsykologi, hvor det amerikanske diagnosesystem DSM-IV⁴ og den internationale diagnostiske ICD-10 anvendes til at diagnosticere og måle forskellige former for vanskelig adfærd hos børn, og hvor fokus i højere grad er placeret på forståelsen af udviklingsmæssige forhold frem for situationelle forhold i barnets tilværelse. Hertil kommer, at der peges på en stærk arvelig kompo-

ment, hvor studier (Arseneault et al., 2003, Eley et al., 1999, Hudziak et al., 2003, Van der Valk et al., 1998) refereret i Andershed & Andershed (2005) påviser op til ca. 50-80 % af aggressiv normbrydende adfærd, som kan forklares ud fra arvemæssige forhold. Andershed & Andershed (2005) præsenterer som en samlebetegnelse begrebet *normbrydende adfærd* hos børn og gennemgår ligeledes forskellige studier og teoretiske positioner inden for området. I deres forskningsoversigt er der ikke direkte fokus på udsatte børn, men børn i almindelighed, som gennem deres normbrydende adfærd i barndommen så at sige bliver til udsatte børn via deres adfærd. Normbrydende adfærd defineres som adfærd hos barnet, der omhandler såvel en udad-reagerende aggressiv adfærd over for mennesker og dyr såvel som en ikke-aggressiv normbrydende adfærd over for forældre i form af brud på regler, normer o. lign. Hertil foretages en yderligere underinddeling af henholdsvis destruktiv versus ikke-destruktiv normbrydende adfærd. Frick et al.(1993) i Andershed & Andershed (2005) påviser gennem et metastudie fire typer af normbrydende adfærd; (1) fysisk aggressiv adfærd, (2) trodsig og verbal aggressivitet, (3) vandalisere, stjele, lyve, (4) skulke, løbe hjemmefra, bryde regler.

En del af de indkomne studier anvender diagnoserelaterede beskrivelser i forhold til de udsatte børns vanskelige adfærd (Anderson, 1983, Jones & Offord, 1989), hvor barnets udtryksformer beskrives i relation til problemadfærd og vanskeligheder med at håndtere emotioner, herunder impuls og selvkontrol eller i direkte forbindelse til psykiatriske forstyrrelser. Interventionsindsatser inden for daginstitutionsområdet tilrettelægges således med henblik på at støtte børnenes udvikling rettet mod de beskrevne problemstillinger knyttet til barnets adfærd. Shulman & Rubinroits (1988) peger på, at et kombineret interventionsprogram rettet mod udsatte børns kognitive og sociale/emotionelle problemer viste effekt. Såvel psykologer som speciallærere og talepædagoger blev inddraget i et interventionsprogram i daginstitutionen, hvilket forbedrede børnenes sprogudvikling og de sociale og emotionelle kompetencer over et længere forløb.

Barkley et al.'s (2000) studie beskriver en interventionsmetode, der omfatter førskole-børn med adfærdsvanskeligheder diagnosticeret ved hyperaktivitet og ADHD. Den multi-metodologiske psykologiske undervisningsmetode blev anvendt i daginstitution for børn med særlige adfærdsproblemer og resultater af studiet peger på, at intervention i daginstitution kunne medvirke til at reducere børnenes vanskeligheder og forbedre sociale færdigheder.

Det interaktionistiske perspektiv

Forskning i udsatte børn og interventionsformer i daginstitutioner bliver endvidere belyst og begrundet teoretisk gennem et interaktionistisk perspektiv. Det interaktionistiske perspektiv anvendes overordnet som en teoretisk sammenfattende betegnelse for de teorier, der har fokus på betydningen af det udsatte barns relationer og interaktioner med fx forældrene, herunder især moderen. Det centrale i dette perspektiv er, at barnets udvikling forstås og analyseres i forhold til barnets interaktion med forældre/familien som de betydningsfulde omgivelser. Barnets vanskeligheder ses således som årsagsbetinget af forældrenes vanskeligheder med at være forældre, og selve interventionsindsatsen sætter så at sige ind over for samspillet mellem forældre og barn.

En omfattende mængde forskning har gennem de senere årtier således påvist en sammenhæng mellem vanskeligheder i relationen barn og forældre og senere sociale og emotionelle problemer i barnets udvikling. Særlig tilknytningsteorien har domineret i forståelsen af barnets udvikling med fokus på forskellige former for tilknytningsadfærd mellem barn og forældre, henholdsvis sikker/usikker som havende afgørende betydning for barnets emotionelle tilstand (Ainsworth et al., 1978, Bowlby, 1998, Rechenbach, 2003). Hestbæk & Christoffersen (2002) peger i deres danske forskningsoversigt på tilknytningsteoriens betydning i forhold til, at børn i tidlig alder bliver passet uden for hjemmet. Her peges på, at Bowlbys tilknytningsteori oprindeligt er udviklet i relation til børn, der er anbragt uden for hjemmet og omfatter de psykologiske konsekvenser af, at børn ikke udvikler en sikker tilknytning til deres forældre. På trods af dette forhold har tilknytningsteorien haft stor gennemslagskraft i relation til daginstitutionen, særligt i forståelsen af samspillet mellem barn og voksen som værende centralt for barnets udvikling.

Ziegenhain (2004) gennemgår de senere års forskning, som er vokset frem i kølvandet på tilknytningsteoriens teoretiske udgangspunkt. Hertil påpeges, at empirisk forskning underbygger, at en usikker tilknytning mellem barn og forældre skaber grundlag for senere vanskeligheder hos barnet, såvel socialt som emotionelt (Jones, 1996; De Wolf & Van IJzendoorn, 1997; Rutter, 1990) i Ziegenhain (2004). Relationen mellem barn og forældre, i form af en usikker tilknytning, er særlig fundet hos udsatte børn, hvor udsathed er defineret som mishandling af barnet, forældre med psykiske lidelser eller hos børn, der kommer fra familier med en ophobning af psykosociale risikofaktorer (Greenberg, 1999; Lyons-Ruth &

Jacobwitz, 1999) i Ziegenhain (2004).

Pianta & Stuhlman (2004) underbygger Ziegenhain (2004), idet de påpeger en sammenhæng mellem forældre/barn-relationen og betydningen heraf for barnets udvikling af kognitive færdigheder. Faktorer der medvirker til risiko for udsathed forstås i forhold til barnets relationer; interaktionsmønstre, kvaliteten af relationen samt hvordan betydningsfulde voksne i barnets tilværelse støtter (eller ikke støtter) barnets udvikling. Hertil underbygger Pianta & Stuhlman (2004) betydningen af barnets relationer til forældre i forhold til barnets skolegang, idet der refereres til en empirisk undersøgelse (Pianta & Harber, 1996) i Pianta & Stuhlman (2004), der undersøgte sammenhængen mellem mor og barn som udførte problemløsningsopgaver sammen ved barnets påbegyndelse i skole og derefter undersøgte barnets senere skolegang og fandt en tydelig sammenhæng i forhold til barnets akademiske evner. Connel & Printz (2002) undersøgte betydningen af forældres opdragelsesformer, daginstitutionsføreløb og børns skoleføreløb hos en gruppe socialt udsatte børn i daginstitution. Undersøgelsen pegede på, at faktorer som tidlig deltagelse i daginstitution, samt at forældres opdragelsesform har betydning for det udsatte barns læringsmæssige og sociale udvikling såvel som for øget skoleparathed. Miller & Olson (2000) peger på, at barnets udvikling af kompetencer til at mestre følelser, som fx vrede og aggression foregår bl.a. i samspillet med andre børn. Undersøgelsen belyser, at måden hvorpå barnet håndterer sine følelser har betydning for samspillet med kammerater og udviklingen af lav selvværdsfølelse.

Rutters (1987, 1998, 2003) teoretiske bidrag til forskningen om barnets udvikling af modstandskraft (resilience) anlægger ligeledes et interaktionistisk perspektiv, idet barnets relationer til betydningsfulde andre tillægges en væsentlig social og emotionel effekt for udvikling af modstandskraft, forstået som en individuel kompetence der udvikles hos barnet og medvirker til at overkomme risici forbundet med en opvækst under vanskelige forhold. Interaktionen mellem det enkelte barns sårbarhed, risikofaktorer såvel som projektive faktorer er central og anvendes bl.a. med udgangspunkt i forståelsen af, hvilke individbaserede faktorer der medvirker til, at barnet opbygger kompetencer til, på trods af vanskelige livsvilkår, alligevel at mestre tilværelsen.

Det økologiske perspektiv

Bronfenbrenners (1980, 1986) økologiske systemteori afspejles tydeligt i gennemgangen af studier om interventionsformer i pædagogisk praksis.

Betydningen af samspillet mellem barn, familie og det omgivende miljø tillægges afgørende vægt for barnets udvikling i de indsamlede studier, hvor en omfattende mængde interventionsformer omhandler socialpædagogiske indsatsformer, der medtænker inddragelse af forældre, en forbedring af sundhedsmæssige forhold, samtidig med at barnets kognitive udvikling stimuleres i tilrettelagte læringsprogrammer. Wasik et al.'s (1990) longitudinale studie er baseret på intervention, der indbefatter såvel daginstitutionsdeltagelse som aktiv inddragelse af forældre i interventionsforløbet, baseret på Bronfenbrenners antagelser om at barnets familie er det mest effektive "system", der kan udvikle barnet. I Wasik et al.'s studie (1990) undersøges betydningen af inddragelse af forældre for udsatte børns kognitive udvikling. I studiet er inddraget 65 familier, der er tilfældigt fordelt i 1 af 3 grupper; 2 interventionsgrupper og en kontrolgruppe. Den ene interventionsgruppe modtager en intensiv indsats i form af et daginstitutionsforsløb med tilrettelagt læringsprogram samt forældreuddannelse, mens den anden interventionsgruppe kun modtog forældreuddannelse. Resultatet af undersøgelsen viste, at den gruppe der både modtog indsats i daginstitution såvel som i hjemmet scorede højest i kognitive tests, mens der ingen effekt var i gruppen, der kun modtog forældretræningsprogram i hjemmet. Bronfenbrenners økologiske systemteori har tillige med Rutters teori om barnets udvikling af modstandskraft været den overvejende dominerende teoretiske position, der markerer sig i forskningsstudier om intervention i forhold til udsatte børns vanskelige opvækstforhold gennem de sidste årtier. Særligt med udgangspunkt i et systemisk økologisk perspektiv er der anlagt omfattende interventionsstudier, der tager udgangspunkt i betydningen af den sociale kontekst som udsatte børn lever i og de pædagogiske muligheder for at forandre/påvirke denne kontekst med henblik på at skabe forbedrede udviklingsmuligheder.

Sammenfatning

Opsummerende kan der overordnet inddeles i tre teoretiske positioner i forskningen om socialt udsatte børn og tidlig intervention i daginstitutioner.

Det individuelle perspektiv sammenfatter de teoretiske positioner, der anvender kliniske diagnosesystemer i belysningen af udsatte børns kognitive og socio-emotionelle vanskeligheder. Hertil kommer, at forskningen anvender en omfattende mængde psykolometriske tests til målinger af barnets udvikling gennem interventionsforløbet. Testbatteriet er

omfattende og spænder fra testmetoder, der indbefatter måling af emotioner, adfærd, læringsrelaterede færdigheder såvel som observationsmetoder og interview med personale og forældre.

Det interaktionistiske perspektiv omfatter de teorier, der inddrager betydningen af barnets samspil med omgivelserne for barnets udvikling. Dette perspektiv har overordnet en forklaringsramme, der medtænker barnets interaktioner med de primære omgivelser som værende afgørende for barnets udvikling.

Det økologiske perspektiv indbefatter de studier, som teoretisk er inspireret af Bronfenbrenners økologiske systemteori, og som har vundet stort indpas i pædagogiske indsatsformer, der omhandler tidlig intervention, hvor inddragelse af hele barnets "omgivende system" gøres til genstand for intervention. De teoretiske perspektiver afspejles i de etablerede interventionsprogrammer og medvirker til at danne grundlag for såvel type af indsats, fx den læringsbaserede intervention, der bygger på antagelsen om, at barnets læring foregår i aktivt samspil med omgivelserne og ofte via stimulation og leg, såvel som omfanget af indsats, fx med inddragelse af familien.

IDENTIFIKATION AF UDSATTE BØRN

I gennemgangen af de indkomne studier træder beskrivelser om udsatte børns særlige vanskeligheder frem.

Forskningsfeltet peger på, at udsatte børn har særlige behov og særlige vanskeligheder, som er væsentlige at medtænke i relation til interventionsindsatser, der kan medvirke til at fremme udsatte børns udviklingsmuligheder.

Børns tegn på udsathed belyses gennem omfattende problemtyper; emotionelle vanskeligheder, problemer med adfærdstilpasning, manglende kognitiv formåen, forsinkelser i udvikling relateret til sprog, opmærksomhedsproblemer, samt at mange udsatte børn træder ind i skolelivet med massive sociale, emotionelle og kognitive mangler (Trocmé & Caunce, 1995).

Overordnet kan de anvendte studier inddeles i to hovedgrupperinger; en gruppering der omfatter beskrivelser af børns tegn på udsathed i relation til barnets (forældrenes) socioøkonomiske placering (SES) i samfundet. Det omhandler især beskrivelser af konsekvenserne af at vokse op i fattigdom (Weiss, 2004), boligforhold, forældres arbejds- og uddannelsesmæssige forhold, etnicitet og kulturelle faktorer samt (især for amerikanske studier) racetilhørsforhold. Fantuzzo et al. (1998) peger hertil på, at

Fig. 1 Oversigt over studier der indfanger de teoretiske perspektiver på forskningsområdet:

Studie	Design	Intervention	Indikatorer på effekt	Metoder til måling	opsamling
Anderson, 1983	Udvikling af screeningsredskab til systematisk kategorisering af adfærd og emotionelle problemer	Anvendelse af screeningsredskab hos udsatte børn	Peger på behovet for at udvikle redskaber til diagnostik og intervention for udsatte børn	Psykometriske Test (PBQ)	Belyser at 31.6% af de undersøgte børn havde emotionelle -og adfærdsproblemer
Shulman & Rubinroit, 1988	Tværsnitsundersøgelse Børn fra 9 daginstitutioner Screening af diagnostiske problemer, herunder adfærdsproblemer	Intervention rettet mod sociale/emotionelle problemer og læringsvanskeligheder med psykologer og talepædagoger	Forbedring af sociale/emotionelle områder, kognitive funktioner	Forskellige psykometriske tests Observation af personale	Kombinationen af terapeutisk og læringsmæssig intervention viste gode resultater
Jones & Offord, 1989	Quasi eksperimentelt design.	At forbedre udsatte børns færdigheder gennem et tilrettelagt program (PALS)	At børn i eksperimentelgruppe havde mindre antisocial adfærd efter interventionsforløbet	Forskellige testmetoder	Forbedring af færdigheder, deltagelse i sport, øget selvværd, bedre adfærd i skole og hjem
Wasik et al., 1990	Longitudionelt randomiseret studie	Udsatte familier med børn i risiko for kognitive problemer med intervention rettet mod familien	At børn i daginstitution, og i intervention rettet mod familieuddannelse klarede sig bedre	Forskellige psykometriske tests	Kombinationen af forældretræning og daginstitution -et helhedsintervention perspektiv
Barkley et al., 2000	Quasi eksperimentelt design	4 grupper: ingen intervention, forældretræning, heldags program, samt kombination af forældretræning og heldagsprogram	Heldagsprogrammet viste effekt fx i forhold til forbedret koncentration, mindre aggressiv adfærd, øget selvværd, øget sociale kompetencer	Forældre vurdering, personale observation, Screening af børn for hyperaktiv, impulsiv adfærd, og aggression i henhold til DSM-III-R	Af de fire typer af programmer var heldagsforløbet i daginstitution det der var bedst for børnene i forhold til deres adfærdsproblemer
Miller & Olson, 2000	Tværsnitsundersøgelse	Undersøgelse af udsatte børns adfærd	ingen	Personaleobservation og videooptagelser	Undersøger børns adfærd i relation til håndtering af følelser i samspil med andre børn
Connel & Prinz, 2002	Tværsnits undersøgelse af en gruppe udsatte børn i daginstitution	HalvdagsdagInstitution med læreprogrammer fordelt på en række institutioner i kommunen	Positiv forældre-barn samspil havde betydning for barnets læringsmæssige kompetencer. Det samme havde daginstitutionsdeltagelse.	Videooptagelser af forældre/barn samspil, samt en række psykometriske tests. Statistiske analyser	Sammenhæng mellem daginstitution og barnets sociale og kognitive udvikling. Interaktion mellem barn og forældre havde betydning, karakteriseret ved varme, struktureret og emotionel samspil

alder, etnicitet, minoritetsstatus, fattigdom samt bosættelse i storbyområder er forhold i menneskers tilværelse, der hænger tæt sammen med risikoen for børnemishandling.

Endvidere anvendes en psykologisk gruppering, der overvejende beskriver tegn på udsathed i direkte relation til barnets adfærd og/eller interaktioner med forældrene, og som især fremtræder som tegn på vanskeligheder hos barnet gennem barndomsforløbet i relation til daginstitutionsdeltagelse og senere skoleliv. I den danske forskning anvendes ligeledes forskellige typer af indikatorer på udsathed; begrebet 'risikobørn' med en inddeling i tre grupperinger blev præsenteret af Schultz Jørgensen et al. (1993), mens begrebet 'truede børn' bliver anvendt i Christensens (1996) undersøgelse af 769 daginstitutioner, hvor tegn på udsathed er anvendt i relation til begrebet 'omsorgssvigt'. Ejernæs et al. (2004) anvender begrebet 'risikofaktorer i barndommen', mens Jensen (2005) anvender begrebet 'udsatte børn', hvor indikatorer på udsathed omhandler en opvækst under socialt belastede vilkår, herunder en prægning af negativ social arv.

Sammenfattende kan indikatorer på udsathed i de indkomne studier inddeles i tre områder;

- sociale og emotionelle tegn
- læringsmæssige tegn
- interaktionelle tegn

Sociale og emotionelle tegn

Hovedparten af de undersøgte studier retter sig mod udsatte børns emotionelle og sociale (herunder især adfærdsmæssige) vanskeligheder. Disse studier er omfattende i antal og er blevet samlet under et udfra antagelsen om, at det kan være vanskeligt at separere sociale problemer, såsom vanskeligheder med at lege med andre børn, fra emotionelle problemer der bl.a. omhandler lav selvværdsfølelse, aggressiv adfærd og lav impuls-kontrol, og at de emotionelle og sociale problemer ligeledes i de undersøgte studier ofte beskrives som nært sammenhængende (Fantuzzo et al., 1995, Raver et al., 1999, Kaiser et al., 2000).

Lutz et al.(2002) beskriver emotionelle og sociale problemer hos lavindkomst børn i daginstitution og peger på, at adfærdsmæssige vanskeligheder er stigende hos før-skole børn, end tidligere antaget (Lavigne et al., 1996, in Lutz et al., 2002). Forskning peger på, at omkring 10-15 % af børn i før-skolealderen udviser milde til moderate adfærdsproblemer (Campbell, 1995), og Pianta & Caldwell, (1990); Rose, Rose & Feldman,

(1989) i Lutz et al., (2002) peger på, at helt op til 20-37 % børn, særligt børn fra lav-indkomst familier, antages at være i høj risiko for at udvikle såvel sociale som emotionelle problemer.

Fantuzzo et al. (2003) peger hertil på nødvendigheden af at udvikle testmetoder⁵, der kan indfange tidlige emotionelle og adfærdsmæssige vanskeligheder hos udsatte børn i daginstitution, da sociale/emotionelle vanskeligheder kan medføre yderligere problemer på længere sigt i barnets tilværelse i form af læringsproblemer i skoletiden og vanskelige kammeratskabsrelationer. Qi & Kaiser (2004) underbygger sammenhængen mellem sociale og emotionelle problemer og andre indikatorer på vanskeligheder hos udsatte børn, idet de belyser en sammenhæng mellem sociale problemer og forsinket sprogudvikling. I Qi & Kaisers studie (2004) belyses indikatorer på udsathed ud fra antagelsen om, at børn fra lav-indkomst familier er i forøget risiko for at udvikle adfærdsmæssige problemer, og at børn med forsinket sprogudvikling udviste flere sociale problemer.

Læringsmæssige tegn

Indikatorer på udsathed træder endvidere frem i form af læringsmæssige vanskeligheder og manglende skolesucces for børn.

Et studie foretaget af Lonigan & Whitehurst (1998) peger på, at en gruppe af udsatte børn i daginstitution der modtog intervention i form af læsehjælp som udgangspunkt var under middel i læsning sammenlignet med børn i samme aldersgruppe. Interventionen bestod i, at børnene fik læsehjælp enten via læren eller via forældrene derhjemme eller via en kombination af begge dele. Resultater fra undersøgelsen belyser, at de børn der modtog læsehjælp sammen med forældrene klarede sig bedst i de efterfølgende testmålinger.

Et studie foretaget af Wright et al. (2000) i et fattigt boligområde i USA belyser, at udsatte børns læsefærdigheder var så dårlige, at børnene ikke engang vidste, hvordan bogen skulle vende, og hvilken vej der skulle læses. Indikatorer på udsathed omhandler endvidere på længere sigt børns muligheder eller rettere begrænsninger i skolelivet. Trocmè & Caunce (1995) beskriver, at tegn på udsathed viser sig ved en øget deltagelse i specialundervisning, at må gå skoleklasser om såvel som at skolegangen afbrydes, førend afsluttende eksamen er færdiggjort. Hertil kommer, at Conroy & Brown (2004) påpeger, at sammenhængen mellem alvorlige vanskeligheder i barndommen og skoletiden, der så at sige følger med ind i voksenlivet, er velunderbygget i forskningen. Børn som udviser tegn på vanskeligheder i barndomslivet er således i øget risiko for skolevanskelig-

heder, herunder manglende kammeratskabsrelationer såvel som problemer med at færdiggøre skolegang, hvilket igen kan forbindes med ungdomskriminalitet og vanskelige vilkår i voksenlivet.

Interaktionelle tegn

Tegn på udsathed hos børn belyses også via barnets hjemmemiljø og barnets interaktioner med forældrene. Tegn på udsathed hos barnet i forhold til relationer/interaktioner med forældre beskrives i forskningsstudier ofte i sammenhæng med forældres socioøkonomiske status; fattigdom, manglende uddannelse og arbejdsløshed (Clarizio, 1968, Ramey et al. 1979, Mischley et al., 1985, Baxter & Kahn, 1999, Primavera, 2000, Hubbs-Tait et al., 2002, Gross et al., 2003, Lyons-Ruth & Meknick, 2004). Endvidere beskrives tegn på udsathed i forhold til interpersonelle strukturer inden i selve familien, hvor især relationer mellem barn og forældre antages at være afgørende for barnets udvikling (Pianta & Stuhlman, 2004). Relationen mellem mor og barn kan være præget af mangelfuld støtte til barnets udvikling såvel emotionelt som kognitivt. Stressfulde livsbetingelser hos familien, mødres depression samt manglende psykisk overskud til at tage vare på barnets udvikling såvel som mishandling og omsorgssvigt af barnet er ligeledes tegn, der henviser til barnets udsathed.

Clarizio's studie (1968) belyser, at det ret beset ikke er ny tænkning at inddrage forældre aktivt i barnets udvikling som en planlagt del af interventionsprogrammer i daginstitution for udsatte børn. Forældres interaktion med barnet ses som af afgørende betydning for barnets skolegang, og Clarizio (1968) har udført en undersøgelse, der belyser betydningen af forældres holdning til barnets skolesucces, hvor udsatte børns mødre i dette tilfælde medvirkede i daginstitutionens forløb gennem undervisning og oplysning om børneopdragelse, ernæring og mødrenes rolle i forhold til barnets senere skoleforløb. Ramey et al., (1979) peger hertil på, at mor-barn relationen kan have betydning for barnets IQ-score. Interaktionen mellem mor og barn beskrives som værende præget af mindre varme og mindre involvering samt med en højere grad af autoritær attitude. Mønsteret i interaktionen mellem mor og barn, om end der indbyrdes i gruppen af udsatte familier findes variationer, antages at have betydning for barnets udvikling af IQ. Moderens adfærd, holdninger, hendes økonomiske situation samt intelligens har betydning for interaktion med barnet og deraf barnets udvikling. Baxter & Kahn (1999) underbygger betydningen af inddragelse af barnets familie. Der peges i denne sammenhæng på

betydningen af at støtte udsatte familier som en del af interventionsforløbet med forskellige former for praktisk og økonomisk hjælp der kan medvirke til at reducere den sociale og emotionelle stress, som udsatte familier lever under. Denne form for intervention peger på effekt i forhold til, at når familiens stress reduceres, klarer børnene sig bedre. Primavera (2000) beskriver et studie, der inddrager forældre i børns daginstitutionsforløb gennem læsning. Undersøgelsen belyser, at forældre der støttes til at læse sammen med deres børn opnår en bedre viden om barnets udvikling og belyser samtidig, at tegn på udsathed i samspillet mellem barn og forældre træder frem i form af forældrenes egne manglende læsefærdigheder samt manglende skoleresultater.

Sammenfatning

Tegn på udsathed hos børn beskrives ud fra en omfattende mængde indikatorer og har medvirket til en overordnet inddeling i tre grupperinger; sociale og emotionelle tegn, læringsmæssige tegn og interaktionelle tegn. Sammenfattende kan der peges på en beskrivelse af tegn på udsathed i relation til barnets opvækst, og hvor indsatsformer koncentrerer sig om at modvirke yderligere problemer i barnets udvikling. Forskningsfeltet peger hertil på sammenhængen mellem problemer i barndomslivet, som medvirker til risiko for øgede vanskeligheder i ungdoms- og voksenlivet.

Der er således tale om indsatsstyper, der omhandler forskellige former for støtte til udsatte børns socio-emotionelle og læringsmæssige udvikling. Hertil kommer, at tegn på udsathed hos børn overvejende omfatter psykologiske og samfundsvidenskabelige beskrivelser, hvilket bevirker en tendens til, at udsatte børns opvækst beskrives ud fra vanskeligheder og begrænsninger.

Fig.2 Oversigt over anvendte studier – tegn på udsathed

Studie	Design	Intervention	Indikatorer på effekt	Metoder til måling	Opsamling
Clarizio, 1968	Randomiseret, kontrolleret design. Tilfældig fordeling af mødre i tre grupper; to grupper modtog intervention, 1 gruppe fungerede som kontrol	De to grupper der modtog intervention fulgte et forløb på 8 uger i tilknytning til børnenes daginstitutionforløb. Intervention bestod af undervisning om ernæring, opdragelse og forældres støtte til børns skoleforløb	Intervention søger at ændre mødres holdning til skole og uddannelse, men resultater peger dels på betydning af dette, og dels på vanskeligheden ved at skabe ændringer	Testmetoder til måling af mødres holdninger (MAS) samt vurdering foretaget af personale	Undersøgelsen peger dels på betydningen af inddragelse af forældre, såvel som betydningen af interventionsformen relateret til udsatte forældre
Ramey et al., 1979	Quasiexperimentelt design, samt længerevarende observationsforløb	Udsatte børn og mødres interaktion blev vurderet i et daginstitutionforløb	Peget på at samspelet mellem barn og mor har betydning for barnets intelligens.	En række psykometriske Tests. Observationer af mor og barn	At barnets deltagelse i daginstitution har positiv indvirkning og kan medvirke som kompensation for opvækst præget af udsathed
Mischeley et al., 1985	Quasiexperimentelt design	Forældretræningsprogram for udsatte familier i forbindelse med børn i daginstitution	Peget på at træningsprogrammet forbedrede såvel forældre færdigheder samt børns kompetencer	En række psykometriske tests for børn og forældre	Indholdet i programmet havde fokus på læring, men peget på at hvis det ikke følges op på længere sigt, vil det lærte blive glemt
Fantuzzo et al., 1995	Tværsnitsundersøgelse af udsatte børn i daginstitutionsprogram	Udvikling af PIPPS – en metode til at observere og beskrive udsatte børns leg og kompetencer og vanskeligheder	Resultater peger på forskellige legeformer i forhold til styrker og svagheder f.eks. tilbagetrækkende, forstyrrende, samt positive legeformer	The Penn interactive peer play scale samt andre psykometriske tests	Betydningen af børns leg i forhold til udvikling af sociale kompetencer
Lonigan & Whitehurst, 1998	Quasiexperimentel undersøgelse. En gr. af børn i daginstitution tilfældigt fordelt i fire grupper	1.gr. modtog ingen intervention 2.gr. modtog læsetræning i institutionen 3.gr. modtog læsning hjemme af forældre 4. gr. Kombination af institution og hjemmelæsning	At de børn der modtog læsning fra forældre klarede sig bedst i de efterfølgende testmålinger Metoden omfatter at forældre læser sammen med barnet og at denne metode har betydning for barnets læseudvikling.	Læse og sprogtest før og efter intervention	Peget på udsatte børns mangelfulde skolefærdigheder. Samt betydningen af forældre/voksen støtte kan forbedre læsefærdigheder
Raver et al., 1999	Tværsnitsundersøgelse. To grupper af børn i daginstitution	Undersøgelse af sammenhæng mellem udsatte børns evne til selvkontrol og sociale kompetencer	Resultat af undersøgelse peger på en række psykologiske faktorer som selvkontrol, selv-distraction. Børn som mestrede disse klarede sig bedre blandt andre børn	Forskellige test/øvelser med hvert barn	Udvikling af metoder til at undersøge børns sociale og emotionelle adfærd

Baxter & Kahn, 1999	Tværsnitsundersøgelse	Støtte til udsatte familier med børn i daginstitution i form af hjælp til praktiske ting, økonomi, medicin, Transport, arbejde o.lign.	Undersøgelsen peger på at intervention havde positiv betydning for familier	Forskellige psykometriske tests ifht. børnene. Pædagogers vurdering	Betydningen af at opfylde basale menneskelige behov, som mad, økonomi etc. for udsatte familier førend adfærd og opdragelse kan ændres
Kaiser et al., 2000	Tværsnitsundersøgelse af udsatte børn i daginstitution	Undersøgelse af udsatte børns adfærdsproblemer, sociale færdigheder og sprogforsinkelser	Resultat af undersøgelse peger på at udsatte børn er i forøget risiko for at udvikle adfærds- og sprogproblemer	Forskellige testmetoder	Børn med adfærdsproblemer havde øget sandsynlighed for at udvikle sprogproblemer
Primavera, 2000	Tværsnitsundersøgelse	Inddragelse af forældre i daginstitution i børns læseudvikling	Forbedre forældreinddragelse i børns skoleforberedelse, og forbedre børns kognitive udvikling	Interviewsog læsetests	Betydningen af at inddrage forældre i børns liv i daginstitutionen
Wright et al., 2000	Undersøgelse af udsatte børn i daginstitution 885 børn fra 11 institutioner deltog Undersøger også lærenes vurderinger af skoleparathed	Ingen intervention, Men en analyse af udsatte børns læsefærdigheder før skolegang påbegyndes	Resultater fra undersøgelsen peger på at udsatte børns læsefærdigheder er meget mangelfuld før egentlig skolegang påbegyndes, hvilket placerer børnene i en udsat position	Kvalitative og kvantitative metoder herunder forsk. læsetests	Undersøger en gruppe af børn fra et udsat boligområde ifht. til lærenes forventninger til skoleparathed, samt undersøger børnenes læsefærdigheder
Hubbs-Tait et al., 2002	Tværsnitsundersøgelse Intervention i daginstitutionen	Inddragelse af forældre i børns udvikling v/ kognitiv og emotionel støtte	Effekt i forhold til børnenes perception efter forældre støtte	Måling 1 år efter testmålinger, bl.a. for kognitive præstationer	Betydningen af at inddrage forældre aktivt i børns udvikling
Lutz et al., 2002	Undersøgelse af sociale og emotionelle problemer hos udsatte børn i daginstitution	Udvikling af testredskab til Måling af udsatte børn (ASPI)	Udpeger en række sociale og emotionelle problemer hos udsatte børn	Forskellige testmetoder	Nødvendighed af at udvikle relevante testmetoder til brug for personale der arbejder med udsatte børn
Fantuzzo et al., 2003	Undersøgelse af udsatte børn i daginstitution	Udvikling af test der kan undersøge sammenhæng mellem emotionelle og sociale problemer og sociale og læringskompetencer	Peget på sammenhæng mellem tidlige vanskeligheder der fortsætter videre gennem barnets opvækst	Forskellige testmetoder, herunder ASPI	At udvikle relevante testmetoder til at indfange udsatte børns emotionelle og adfærdsmæssige problemer

Gross et al., 2003	Follow-up studie Quasi eksperimentelt design	Indsats rettet mod udsatte forældre gennem daginstitution. Forældretræningsprogram	Peger på at den gruppe af forældre der modtog intensiv forældretræning viste effekt i forhold til deres børn i form af mindre adfærdsproblemer	Testmetoder for såvel forældre som børn.	Betydningen af forældreinddragelse i børns udvikling
Qi & Kaiser, 2004	Observationsstudie af udsatte børn Et sammenlignende studie	Undersøger udsatte børns vanskeligheder mhb. på tidlig intervention	Børn med adfærdsproblemer havde også sprogproblemer	Forskellige kognitive og sociale tests.	Nødvendigheden af tidlig identifikation af udsatte børns problemer
Lyons-Ruth & Melnick, 2004	Follow-up undersøgelse af udsatte børn og deres familier	Indsats i form af hjemmebesøg mhb. på at inddrage familien i forhold til udsatte børn	En reducere af børns adfærdsmæssige problemer	Forskellige testmetoder, samt medarbejdervurdering	Inddragelse af familien i forebyggelse af adfærdsproblemer

INTERNATIONALE STUDIER AF DAGINSTITUTIONENS BETYDNING FOR UDSATTE BØRN

Centralt i forskningen om daginstitutionens betydning for socialt udsatte børn placerer de studier sig, der metodologisk er karakteriseret ved at anlægge et quasiekperimentielt eller randomiseret kontrolleret design. Årsagen hertil er, at der med anvendelse af denne type design kan måles på indikatorer på effekt af en tilrettelagt pædagogisk indsats. I et historisk tilbageblik findes der, i sammenligning med den øvrige forskning på området, et relativt begrænset antal studier, der har anvendt denne type af forskningsdesign. I et bredt vue over feltet tegner amerikanske studier sig for hovedparten af pædagogiske interventionsindsatser, der undersøger effekt, mens der kun i begrænset omfang fremkommer studier fra Europa.

Overordnet set kan de indkomne studier, som metodologisk anvender quasiekperimentelle eller randomiserede design, inddeles i to grupperinger:

1. studier der undersøger og sammenligner forskellige daginstitutionstyper, og som gennem undersøgelsesforløbet har opsamlet interessante fund i forhold til udsatte børns udviklingsmuligheder i daginstitutionen.
2. studier der har særlig tilrettede interventionsprogrammer for socialt udsatte børn, og som både måler effekt af indsats og følger børnene i deres ungdom og voksenliv og derfor kan dokumentere længerevarende indikatorer på effekt af tidlig pædagogisk indsats.

Studier der undersøger og sammenligner forskellige daginstitutionstyper indbefatter undersøgelser der overvejende er iværksat i lande, hvor der eksisterer flere forskellige pasningsformer for børn, inden skolestart påbegyndes. Det er således ikke studier, der har tydelige beskrevne pædagogiske indsatsformer tilrettelagt for udsatte børn, men som gennem undersøgelsens resultater har peget på betydningsfulde fund relateret til udsatte børns kognitive, sociale og emotionelle udvikling og som på denne baggrund er medtaget i forskningsoversigten.

Mccartney et al. (1985) foretager en undersøgelse af forskellige daginstitutionstyper og peger på, at daginstitutioner med høj kvalitet medvirker til at øge børns sprogudvikling og sociale færdigheder. Magnuson et al. (2004) undersøger i deres amerikanske studie betydningen af daginstitutionsdeltagelse målt i forhold til børns skolefærdigheder. Studiet er en sammenlignende analyse af forskellige institutionstyper i USA; før-skole-

programmer (pre-kindergarten program), førskole (preschool), andre typer af pasning samlet under et (centerbase) samt de børn som blev passet hjemme og ikke havde deltaget i nogen dagpasningsformer, førend skolegang påbegyndes. Den sammenlignende analyse har endvidere fokus på strukturelle forhold i institutionerne, herunder personalets uddannelse, voksen-barn ratio samt om de forskellige institutioner havde tilrettelagte læringsprogrammer. Resultater fra studiet belyser, at børn som har deltaget i daginstitutionsforløb, hvor der tillige havde været et læringsprogram med fokus på akademisk forberedelse, klarede sig bedre i testmålinger og ligeledes viste bedre resultater gennem grundskoleforløbet i forhold til læsning og matematik. Hertil peger undersøgelsen på, at daginstitutionsdeltagelse har større effekt, om end ikke altid signifikant, for udsatte børn. Magnuson et al. (2004) peger på, at årsagen til at udsatte børn i særlig grad profiterer af daginstitutionslivet er, at denne gruppe af børn ikke i samme omfang som andre børn oplever et hjemmemiljø, der medvirker til læring. Undersøgelsens resultater kan således forklares ved, at udsatte børn der medvirker i daginstitutionsformer, hvor der er fokus på kognitivt baserede læringsprogrammer og omsorgsgivende relationer med voksne, har en kompenserende funktion i forhold til hjemmets manglende stimulering af barnets generelle udvikling.

Sylvia et al. (1999), Sammons et al. (2003), Sammons et al. (2004) og Sammons et al. (2004) har endvidere foretaget en sammenlignende analyse af forskellige daginstitutionsformer i England (The Effective Provision of Pre-School Education, betegnet "The EPPE-project"). Undersøgelsen havde til formål at belyse forskellige pasningsformer, herunder kvaliteten af de forskellige tilbud i forhold til børns udvikling. Studiet indbefatter således også undersøgelser af personalenormering, personalets uddannelsesniveau, brugen af tilrettelagte læreprogrammer samt fysiske forhold i institutionerne. Formålet med undersøgelsen har endvidere været at undersøge effekt af forskellige typer dagpasningstilbud til børn i før-skolealderen i relation til børns kognitive og socio-emotionelle udvikling. Denne undersøgelse frembyder væsentlige fund i forhold til udsatte børns deltagelse i daginstitution og peger på, at daginstitutionen kan medvirke til at skabe bedre vilkår for socialt udsatte børn i relation til øget skoleparathed. Undersøgelsen indbefatter også børn som slet ikke har været i daginstitution, inden skolegang påbegyndes og belyser, at børn som er blevet passet hjemme er karakteriseret ved at komme fra hjemlige forhold, hvor moderen ikke arbejdede, havde en lav uddannelse, lav indkomst samt anden etnisk herkomst og engelsk som andetsprog. Denne gruppe af børn score-

de lavere i de kognitive tests, mens børn som havde været i daginstitution, inden skolegang påbegyndes klarede sig bedre i såvel kognitive som socio-emotionelle tests. Sammenfattende peger undersøgelsen på, at effekt af deltagelse i daginstitution har en signifikant betydning for børns kognitive udvikling, samt at kvaliteten af den pågældende daginstitution som barnet er indskrevet i, har væsentlig betydning for barnets kognitive og sociale udvikling. Ved høj kvalitet peges der især på faktorer som lederens uddannelsesniveau, personalets uddannelsesniveau og voksen-barn ratio.

Den anden hovedgruppe af studier der er karakteriseret ved at anvende forskningsdesign der kan måle indikatorer på effekt af interventionsindsats, er de studier som har etableret tilrettelagte pædagogiske indsatser specifikt rettet mod socialt udsatte børn. De studier der opfylder de forskningsmæssige kriterier og er inddraget i forskningsoversigten er overvejende de tidlige amerikanske studier, et studie fra Irland samt et nyere hollandsk studie.

En af de første longitudinelle undersøgelser der blev foretaget med det direkte formål at undersøge effekt af intervention i daginstitution for udsatte børn, er det amerikanske "The Ypsilanti Perry Preschool Project" (Weikart et al., 1970, Schweinhart et al., 1993). Målet var at undersøge betydningen af daginstitutionsdeltagelse for socialt udsatte børn i relation til en forbedret skolegang og reducere af ungdomskriminalitet. Gennem næsten 30 år er 123 børn med afro-amerikansk baggrund og lav socio-økonomisk status blevet fulgt i projektforsøget, hvor de modtog tidlig pædagogisk intervention. Projektet viser resultater på længere sigt, idet børnene er blevet fulgt, efter daginstitutionsforløbet blev afsluttet, og der er foretaget måling ved alderen 3-11 år, 14-15 år samt ved 19-års alderen, og senest da børnene var 27 år. Resultater af måling ved alderen 27 viser, at børnene der deltog i interventionsgruppen sammenlignet med kontrolgruppen, der ikke modtog nogen form for intervention, har væsentlig højere indtjening om måneden og i højere grad ejer deres egen bolig. Andre resultater var højere skolegang, en mindre andel der gennem ungdomslivet havde modtaget sociale ydelser og signifikant færre, der havde været involveret i kriminalitet.

"The Ypsilanti pre-school Curriculum Demonstration Project" (betegnet The CD-project) (Weikart et al., 1978, Schweikart et al., 1986) er det andet projekt i en række af amerikanske interventionsprogrammer, der tilbage i 1970'erne iværksatte tidlig intervention for udsatte børn, og som er forbundet med "The Perry pre-school project." "The CD-project" undersøgte og sammenlignede tre forskellige typer af læringsprogrammer. De tre typer

af læringsprogrammer omfatter dels en videreførelse af programmet fra The Ypsilanti pre-school project samt et program, der bygger på en traditionel dagpasningsform. Det tredje læringsprogram var baseret på en behavioristisk⁶ tilgang, hvor formålet var at stimulere børnene og gennem positiv forstærkning at udvikle børnenes skolefærdigheder. De sammenfattende konklusioner på forskningsprogrammet er interessante, idet hverken de konkrete fund efter undersøgelsens færdiggørelse eller de longitudinelle resultater viste en forskel i forhold til den sammenlignende analyse af de involverede læringsprogrammer. Konklusionerne i forbindelse med forskningsprogrammet peger således på, at det ikke er indholdet i selve det udvalgte læringsprogram, der viser signifikant effekt af intervention, men derimod selve interventionen - og måden som det pågældende læringsprogram bliver udført på. En follow-up undersøgelse da børnene var blevet 15 år (Schweinhart et al., 1986) viser imidlertid, at der alligevel fremkom betydelige forskelle i børnenes udvikling gennem barndom og tidlig ungdomsliv i relation til deltagelse i de tre læringsprogrammer. Ved interview viste det sig, at den gruppe børn der havde deltaget i det behavioristiske læringsprogram havde dobbelt så mange kriminelle handlinger sammenlignet med de to andre grupper og hertil fem gange så mange voldelige handlinger. Derudover fremkom det ved interview, at børnene i denne gruppe ligeledes havde mangelfulde relationer til deres familier, deltog mindre i fritidsaktiviteter og havde mindre socialt netværk.

Kellaghan & Greaney (1993) har undersøgt udsatte børns uddannelsesmæssige udvikling i relation til deltagelse i et tilrettelagt daginstitutionsprogram i et socialt udsat boligområde i Irland. Dette quasiekperimentelle studie har undersøgt effekten af, at en gruppe udsatte børn har deltaget i et daginstitutionsprogram, da de var i alderen 3-5 år og fulgt denne gruppe af børn i forhold til børnenes senere skole, arbejde og uddannelsesmæssige resultater. Studiet har fulgt børnene, frem til de var 16 år gamle. Daginstitutionsprogrammet blev iværksat i 1969 og forløb over to år med det direkte formål at forbedre udsatte børns skolechancer gennem pædagogisk intervention. Programmet var inspireret af de tidlige amerikanske interventionsstudier (ibid) og omfattede strukturerede læringsprogrammer med fokus på støtte til barnets sociale, emotionelle og kognitive udvikling. Teoretisk var programmet baseret på Piagets teori i forhold til barnets kognitive udvikling, ligesom der var et særligt fokus på barnets sproglige udvikling. Det var intentionen med daginstitutionsprogrammet, at udsatte børns forældre aktivt blev inddraget i forløbet. Konkret

betød dette, at alle familier fik hjemmebesøg, der blev etableret en mødre klub, og der blev holdt regelmæssige forældremøder.

Resultaterne fra programmet peger på, at den gruppe af børn der modtog programmet klarede sig bedre i kognitive testmålinger efterfølgende sammenlignet med kontrolgruppen. Der blev foretaget såvel psykologiske som kognitive tests gennem det toårige forløb og efterfølgende tre år gennem grundskolen. Test omfattende sprog, viden og skolastiske færdigheder pegede på, at børnene klarede sig signifikant bedre end kontrolgruppen, og at interventionsgruppen var på højde med den generelle udvikling blandt børn i denne alder. Men ved testmåling efter tre år i grundskolen var dette billede ændret, således at børnene i interventionsgruppen ikke længere var på samme niveau som den generelle udvikling for børn i samme alder, men dog fortsat højere end kontrolgruppen.

Ved follow-up undersøgelse da børnegruppen var blevet 16 år, var en række af de tidligere forskelle mellem kontrol og interventionsgruppe udlignet. Der var således ikke signifikant forskel på børnene i forhold til skolegang. Begge grupper havde i stort omfang haft dårlige skoleresultater i form af at gå klasser om, modtage specialundervisning samt haft adfærdsproblemer igennem skoletiden. På to områder var der dog en forskel; de børn der havde deltaget i daginstitutionsprogrammet forblev længere i skole end kontrolgruppen, og en større del af dem tog den afsluttende eksamen. 10 % fuldførte hele folkeskolen, mens ingen fra kontrolgruppen fuldførte.

"The Abcedarian project" omfatter intervention i forhold til udvikling af udsatte børns sociale, sproglige og kognitive kompetencer. Projektet blev iværksat i USA i 1972 og forløb frem til 1977 og er et longitudinelt randomiseret forskningsstudie, teoretisk inspireret af Bronfenbrenners (1970, 1980) tænkning (Ramey et al., 1979, Ramey & Farran, 1983, Campell et al., 1998, Ramey et al., 1998). 57 børn og deres familier deltog i projektet med en kontrolgruppe på 54, som ikke modtog intervention (95 % af børnene var afro-amerikanere, 5 % havde spansk-amerikansk baggrund). Hovedparten af deltagerne deltog i et seks ugers program og fortsatte derefter frem til påbegyndelse i grundskole. Programmet var åbent fem dage om ugen fra tidlig morgen til sen eftermiddag og indeholdt såvel medicinsk støtte som et tilrettelagt dagsprogram for børnene. Forældre blev inddraget i projektet og fik råd og vejledning i forhold til såvel almen pleje og ernæring som støtte til opdragelse. Hertil kom, at der senere i forløbet blev iværksat intervention, der kun omhandlede deltagelse i grundskole for de børn, der ikke havde deltaget i daginstitutionsintervention. Inter-

ventionsprogrammet omfattede et struktureret program over de daglige aktiviteter, hvor der både var fokus på udvikling af børnenes sproglige og matematiske færdigheder såvel som leg og udendørsaktiviteter. Formålet med programmet var at undersøge, hvorvidt tidlig intervention i udsatte børns tilværelse kunne medvirke til at skabe forbedrede vilkår på længere sigt særligt i forhold til skolegang og akademiske præstationer

Resultaterne af The Abcedarian projektet viser, at børnene scorede højere i testmålinger både gennem interventionsforløbet og ved senere test gennem skoleforløbet. Efter tre år var scoring således signifikant højere i læsning og matematik end for kontrolgruppen.

Senere målinger for daginstitutiongruppen viste indikatorer på effekt efter også 10 år i skole. Disse resultater fremkom ikke for den gruppe, der havde modtaget særlig skolestøtte i de første tre år i grundskole. Her fremkom ingen signifikant resultater, hvilket bevirker, at antagelsen om betydning af tidlig intervention i daginstitution underbygges. Kontrolgruppen havde højere grad af skolevanskeligheder i form af at skulle gå klasser om og skole drop-out.

”The Pyramid Educational Method” for 3-6-årige børn er et kvasi-eksperimentelt studie, der anvender et tilrettelagt læringsprogram for socialt udsatte børn i daginstitution i Holland (van Kuyk, 2001). Målet med interventionsprogrammet i daginstitution og grundskole er at stimulere udsatte børns udvikling og dermed søge at forbedre børnenes skolechancer på længere sigt.

Programmet indbefatter et planlagt forløb, der indeholder såvel leg som læringsaktiviteter med udgangspunkt i specifikke udviklingsområder hos børnene.

Indikatorer på effekt belyses i forhold til, at de børn der deltager i det treårige program viser bedre resultater ved testmålinger end kontrolgruppen, mens de grupper der kun deltager i henholdsvis 1 og 2 år i programmet også viser effekt, men ikke i samme omfang. Sammenfattende peger studiets resultater på, at tidlig intervention i form af daginstitution med tilrettelagt læreprogram viser effekt for udsatte børn, særligt i forhold til sproglig og kognitiv udvikling. Herudover peges der på betydningen af lav pædagog-barn ratio såvel som et tilrettelagt tutorprogram til støtte for de mest udsatte børn.

Fig. 3 Oversigt over studier analyseret efter analysemodel med quasi-eksperimentelt eller randomiseret design:

Studie	Design	Intervention	Indikatorer på effekt	Metoder til effektmåling	Opsamling
Weikart et al., (1970) "Longitudinal results of the Ypsilanti preschool project"	Ja	Daginstitutionsprogram baseret på kognitive metoder og støtte til forældre	Højere score i kognitive færdigheder, sociale færdigheder	IQ-test samt kognitive test. Statistiske målemetoder.	Baggrundsvariable: køn, alder, etnicitet, samt socio-økonomisk baggrund.
Weikart et al., (1978) "The Ypsilanti Preschool Curriculum Demonstration Project"	Ja, i form af sammenligning mellem 3 forskellige læreprogrammer	Tre daginstitutionsprogrammer med tre modeller for læreplaner	At effekt af program er baseret på indholdet i program	Forskellige testmetoder, kvantitative og kvalitative	Baggrundsvariable: alder, etnicitet, socioøkonomisk baggrund.
Ramey et al. (1979) "The Abcedarian Approach to Social Competence"	Ja (N=54)	Daginstitutionsprogram med tilrettelagt læreprogram	Højere score på kognitive færdigheder, også 10 år senere	Forskellige kognitive testmetoder Statistisk målemetoder	Baggrundsvariable; køn, alder, etnicitet, forældreforhold
Mccartney et al., (1985)	Ja (8 andre daginstitutionsprogrammer) Kontrol (N=144)	Daginstitutionsprogram med høj kvalitet	Højere score på tests omhandlende sprog og sociale færdigheder	Testmålinger, statistisk analyse	Baggrundsvariable: alder, køn og forældreforhold
Van Kuyk, J.J., (2001) "Pyramid Educational Method for 3 To 6 year Old children"	Ja: som blev testet 1 gang, og ikke modtog intervention	Daginstitutionsprogram – Pyramidemetoden – En læringsplan bl.a til støtte for udsatte børn	Viser effekt i forhold til sprog og tænkning	Quasi-eksperimentelt design Statistisk analyse Forsk. testmetoder	Baggrundsvariable: etnicitet, udsathed, forældres manglende uddannelse etc.
Kellaghan & Greaney, (1993)	83 børn (N=53)	Daginstitutionsprogram med fokus på øget skoleparathed for udsatte børn	Børnene i forløbet viste signifikante forbedringer i relation til skolefærdigheder	Psykologiske test, test med fokus på læring	Baggrundsvariable: forældres socioøkonomiske forhold
Magnuson et al. (2004) "Inequality in preschool education and School readiness"	2800 børn deltog fordelt på fire forskellige pasningsformer	Deltagelse i daginstitution i relation til øget skoleparathed	At børn som deltog i daginstitutionspasning klarede sig bedre, end børn som blev passet hjemme.	Kvantitative statiske målemetoder, kognitive tests, samt interview og observation	Baggrundsvariable: forældres socio-økonomiske forhold, alder, etnicitet.
Sammons et al., (2003) "Measuring the impact of preschool on children's social/behavioural development over the pre-school Period"	Ja (N=200) Fra 5 kommuner	Deltagelse i daginstitution til støtte for børns sociale/kognitive udvikling	Viser effekt i forhold til børns sociale/kognitive udvikling	Forskellige testmetoder, undersøgelser af institutioner Statistiske målemetoder	Baggrundsvariable: Køn, alder, socio-økonomisk baggrund.

Den pædagogiske indsats rettet mod udsatte børn

I relation til HPA-projektets udvikling af pædagogiske indsatsformer er det relevant at indsamle viden om, hvilke former for pædagogisk praksis, der er anvendt i tidligere studier med henblik på udvikling af interventionsindsatser i danske daginstitutioner. Dette afsnit undersøger således de inddragede studiers pædagogiske programmer for at undersøge, om denne kundskab kan bringes i anvendelse i relation til udvikling af den danske pædagogiske praksis.

De studier som indeholder tilrettelagte interventionsprogrammer, der undersøger effekt af intervention indbefatter også tydelige beskrivelser af pædagogiske indsatser i daginstitutionen. Fælles for de inddragede studier er således beskrevne pædagogiske indsatsformer, der både beskriver de pædagogiske rammebetingelser (der omfatter tidsperioden for indsatsen, omfang af indsats, personalenormering, personalets uddannelse) såvel som selve indholdet af de iværksatte pædagogiske interventioner i forhold til socialt udsatte børn.

De tidlige amerikanske studier (Weikart et al., 1970, Weikart et al., 1978, Schweikart et al., 1986, Schweinhart et al., 1993) og det irske (Kellaghan & Greaney, 1993) er fælles om at have udførligt beskrevet pædagogiske programmer. Den pædagogiske indsats er bygget op om forskellige teoretiske positioner, og der er udviklet tre former for læringsprogrammer. Det første læringsprogram der betegnes "the language training curriculum" eller The Distar er hentet fra Bereiter & Engelman (1966) i Weikart et al. (1978).

Teoretisk er læringsprogrammet baseret på den behavioristiske teori, som den præsenteres af Skinner (Lundin, 1996). Der er således tale om en læringsmodel, der omfatter stimulation og respons såvel som positiv forstærkning. Læringsprogrammet er designet til forbedring af udsatte børns skoleudvikling og er baseret på en kompenserende tænkning som indbefatter et fokus på at støtte akademiske kompetencer i et læringsmiljø, der også har fokus på børns selvfølelse og sociale adfærd. Fokus på sprogtræning er baseret på antagelsen om, at udsatte børn har svært ved at kommunikere som følge af mangelfuld sprogudvikling. Programmet er detaljeret beskrevet i en struktureret form, hvor dagen indeholder såvel leg og gruppesang som planlagte undervisningsforløb i læsning og matematik samt kreative aktiviteter og historiefortælling. Pædagogernes rolle i programmet er også beskrevet: Hver pædagog underviste en lille børnegruppe med fokus på den individuelle udvikling, og læring foregik i tempi, således at først når et område var indlært hos barnet, fortsatte man til det næste område.

Det andet beskrevne læringsprogram betegnes "the cognitive curriculum" og er baseret på antagelsen om, at børns udvikling og læring får optimale betingelser, hvis børn selv får lov til aktivt at udforske deres miljø, og betydningen af interaktion med andre børn og voksne betones. Læringsprogrammet fokuserer på støtte til udvikling af basale intellektuelle kompetencer, som vurderes væsentlige for barnet i før-skolealderen. Hertil er der fokus på børns evne til at tage initiativ og selvregulering i forhold til læreprocesser. Det daglige program var baseret på perioder, hvor børnene selv var medaktive i planlægning og evaluering af læringsforløbet. Dette program er udviklet af de involverede forskere fra "The Perry Preschool Project" (ibid) og er således også teoretisk funderet i Piagets tænkning.

Det tredje læringsprogram betegnes "The unit-based curriculum" og indbefatter ikke en egentlig teoretisk position, men er inspireret af pædagogernes inddragelse af temaer om ferie, dyr, cirkus og lignende oplevelser for børn som bliver aktivt inddraget i dagens program. Hertil er programmet baseret på en forståelse af børns udvikling; at børn udvikler sig i takt med en stigende forståelse af sig selv og gennem erfaring, og at børn er født med en indre motivation for læring, og at denne motivation kan være hæmmet eller begrænset som følge af et miljø med for strenge krav eller af barnets egen usikkerhed. Dagens program var opbygget i musik og historietid, fri leg og kreative aktiviteter såvel som udendørsleg. Fælles for de tre interventionsprogrammer var et ugentligt hjemmebesøg, hvor moderen blev støttet til at deltage i undervisning af sit barn.

Interventionsprogrammet omfattede et struktureret skema over dagens aktiviteter. Programmet indbefatter ved dagens start morgenmad og leg efterfulgt af små grupper, der har sproglige og matematiske aktiviteter, hvorefter der er en periode på et par timer, hvor børnene deltager i leg, musik, sang, tegne/male projekter o. lign. Herefter er der leg udenfor og frokost afløst af historiefortælling og igen leg udenfor. Der er endvidere lagt vægt på de fysiske omgivelser for børnene, såvel indendørs som udendørs samt på beskrivelsen af personalets løbende uddannelse.

Små gruppeaktiviteter gennem dagen har fokus på udvikling af børns sproglige og matematiske udvikling. Betydningen af deltagelse i små grupper vurderes vigtig, og først når børnene er så gamle, at de er ved at være klar til at komme i skole, bliver de langsomt vænnet til at være i større grupper.

Det amerikanske studie "The Abcedarian project" (Ramey et al., 1979, Ramey & Farran, 1983, Campell et al., 1998, Ramey et al., 1998) indeholder ligeledes væsentlige beskrivelser af den pædagogiske praksis som er inter-

essante at belyse nærmere. Interventionsprogrammet betoner især betydningen af, at børn er inddelt i små grupper sammen med en voksen i løbet af dagen. I de små grupper foregår der såvel kreative aktiviteter som tilrettelagte læringsprogrammer med fokus på sproglig og matematisk udvikling. Først når børnene nåede skolealderen, blev de langsomt vænnet til at være i større grupper. Teoretisk er projektet inspireret af Bronfenbrenners (1970, 1980) tænkning, hvilket i den pædagogiske udformning af programmet bevirker en inddragelse af hele barnets tilværelse; forældre blev inddraget og fik råd og vejledning i forhold til almen pleje og ernæring og socialhjælp, og børnene fik medicinsk støtte såvel som mad hver dag i institutionen.

De tidlige amerikanske studier peger således i retning af, at den pædagogiske praksis kan medvirke til at skabe udvikling hos udsatte børn, hvis den indeholder tilrettelagte læringsprogrammer såvel som aktiviteter der indbefatter leg, musik og andre kreative aktiviteter. Hertil kommer, at en indsats der er intensiv, altså foregår alle ugens fem dage fra morgen til eftermiddag samt inddragelse af forældre (i dette tilfælde moderen) i barnets daginstitutionforløb er betydningsfulde elementer at inddrage i daginstitutionens interventionsforløb. Betydningen af at hele barnets miljø inddrages såvel som ernærings og sundhedsmæssige faktorer træder tydeligt frem og kunne være væsentligt at medtage i en pædagogisk indsats, hvor dansk forskning (Schultz Jørgensen et al., 2001, Ploug et al., 2003) underbygger konsekvenserne af sundhedsmæssig ulighed mellem sociale grupper i samfundet.

Det Hollandske studie "The Pyramid Educational Method" (van Kuyk, 2001) indeholder ligeledes en detaljeret beskrivelse af den pædagogiske praksis i udvalgte hollandske daginstitutioner, som kan medvirke til at udvikle ny viden om den pædagogiske praksis. Teoretisk er interventionsprogrammet baseret på udviklingspsykologisk teori (Bowlby, 1969, Ainsworth, 1978), hvor betydningen af barnets tilknytning til voksne omsorgspersoner og udviklingen af en "sikker base", hvorfra barnet søger ud og udforsker verden, anses for central i udviklingen af pædagogisk praksis. Hertil inddrages pædagogiske læringsteorier (Piaget, 1999, Vygotski, 1962, Gardner, 1993), hvor særligt samspelet mellem barn og voksen tillægges betydning for barnets udvikling.

Programmet er udviklet til at omfatte såvel daginstitution som grundskoleforløb og indbefatter også specielle materialer til etniske og socialt udsatte børn. Det tilrettelagte læringsprogram er baseret på Gardners (1993) teori om multiple intelligenser med særlig fokus på den kognitive,

den emotionelle og den fysiske intelligens. Konkret udformes denne tilgang i henholdsvis en pædagogisk og didaktisk komponent. Den pædagogiske komponent omfatter en tydelig beskrivelse af pædagogernes arbejdsfunktion og de opgaver, der er relateret til den pædagogiske praksis:

- skabe et trygt miljø i dagligdagen
- give barnet emotionel støtte
- ikke udvise negativ adfærd over for børnene
- respektere barnets selvstændighedsudvikling

Overordnet set er det tydeligt, at den pædagogiske praksis koncentrerer sig om samspillet mellem barn og voksen og betydningen af samspillet for barnets udvikling. Programmet stiller også krav til personalets uddannelsesniveau, idet pædagogerne skal kunne foretage observationer af børnene, og to gange om året bliver børnenes udvikling målt med særlig henblik på at indkredse det enkelte barns udvikling og særlige behov for støtte.

Den didaktiske komponent udformes i fire programmer i pyramidemetoden; et legeprogram, et projektprogram, et tutorprogram og et forældreprogram.

Legeprogrammet indbefatter fokus på børns leg og betydningen af denne for barnets udvikling. Konkret udformes dette fokus i form af et miljø, hvor der er et stort udvalg af legematerialer, der stimulerer barnets læring. Hertil er udviklet et struktureret program, hvor pædagogens funktion er at skabe og udvikle nye legemuligheder ud fra forskellige temaer. Der er således tale om, at pædagogen har en aktiv rolle i børnenes leg og medvirker til støtte, således at barnet påbegynder og fastholder leg.

Projektprogrammet er et planlagt forløb, der indeholder tolv forskellige projekter gennem årets forløb. De enkelte projekter foregår hver dag i 30 minutter og indeholder fem trin, som børnene fast gennemgår og som indeholder en læreproces, hvor børnene arbejder med at blive bekendt med et udvalgt tema og dernæst selv prøver at udvikle aktiviteter, der er relateret til temaet.

Tutorprogrammet er udviklet til at give særlig støtte til udsatte børn. En medarbejder følger således barnet gennem de forskellige programmer og hjælper barnet i læreprocessen. Forældreprogrammet omfatter et tilbud til forældre om at være sammen med børnene ved aflevering om morgenen i legerummet og at blive informeret af pædagogerne om, hvordan de selv kan støtte barnets leg derhjemme.

Opsummerende for de inddragede studier er der overordnet set en

række faktorer i den pædagogiske praksis, der især kan fremhæves i forhold til socialt udsatte børns deltagelse i daginstitution. Overordnet set kan der skelnes mellem betydningsfulde faktorer, der er relateret til det pædagogiske personale og faktorer, der vedrører det pædagogiske indhold af en daginstitutionspraksis i arbejdet med socialt udsatte børn.

Faktorer der relaterer til det pædagogiske personale:

- at pædagogerne arbejder på at udvikle en tæt kontakt til det enkelte barn og udviser en empatisk og lydhør kontakt over for det enkelte barns behov, udviklingsniveau og selvstændighedsudvikling
- at pædagogerne har den fornødne faglige kompetence til at foretage tilrettelagte observationer baseret på barnets udvikling
- at de tilrettelagte programmer er baseret på læringsteorier, således at der arbejdes ud fra de pædagogiske elementer, som programmet er baseret på

Faktorer der relaterer til det pædagogiske indhold:

- at de tilrettelagte programmer har fokus på både læringsmæssige aktiviteter, herunder sprogudvikling såvel som betydningen af børns udvikling gennem leg
- betydningen af at udsatte børn befinder sig i små grupper gennem dagen i institutionen
- at der inddrages sundheds- og ernæringsmæssige muligheder i den pædagogiske praksis
- at forældre inddrages aktivt i børnenes daginstitutionsforløb

Sociale og læringsmæssige kompetencer:

Tidligere forskningsoversigter har undersøgt betydningen af pædagogiske indsatsformer for socialt udsatte børn, men denne oversigt har endvidere et særligt sigte, nemlig at undersøge tidligere iværksatte studier af intervention rettet specifikt mod muligheden for gennem pædagogisk intervention at øge socialt udsatte børns kompetenceudvikling. Det er således hensigten at analysere de inddragede studier med henblik på at opnå ny viden om, hvilke pædagogiske indsatsformer der kan medvirke til udvikling af udsatte børns kompetencer. Begrebet kompetence defineres i denne sammenhæng i relation til Nygrens (2004) begreb handlekompetence (se også Arbejdsrapport 3 samt beskrivelse af HPA-projektets interventionsprogram) og indbefatter udvikling af sociale og læringsmæssige kompetencer med henblik på, at udsatte børn gennem pædagogisk inter-

vention opnår kompetence til at bryde med følgerne af negativ social arv. Begrebet social kompetence defineres af Nygren (2004, 2006) med udgangspunkt i fem forskellige dimensioner og omfatter udviklingen af sociale kundskaber, sociale færdigheder, kontrol over sociale handlebetingelser, social identitet samt sociale handleberedskaber. Læringskompetencer udvikles i et dialektisk samspil med de forskellige elementer i sociale kompetencer og indbefatter ligeledes fem elementer. For det første læringskundskab der omhandler kundskab om, hvordan barnet kan lære. Dernæst læringsfærdigheder, kontrol over læringsbetingelser, læringsidentitet og udvikling af læringsberedskaber.

Fælles for de inddragede studier er et overordnet fokus på udvikling af udsatte børns læringsmæssige og socio-emotionelle færdigheder⁸. Dette fokus argumenteres ind i de forringede udviklingsmuligheder, som forskningen generelt belyser er et vilkår ved udsatte børns opvækstforhold. Sammenhængen mellem udsatte børns opvækstforhold og forringet skolegang samt socio-emotionelle problemer er veldokumenteret i forskningen, og tidligere interventionsstudier har således i tråd hermed tilrettelagt pædagogiske programmer der, om end på forskellig vis, søger at kompensere for disse vilkår. Det er imidlertid vanskeligt at udlede, hvorvidt der er tale om et fokus på kompetenceudvikling forstået som et begreb der omfatter barnets deltagelse i dets sociale verden og dets socio-kulturelle praksis, således som det defineres af Nygren (2004, 2006). Når dette forbehold er taget, er der imidlertid en række væsentlige elementer i de pædagogiske interventionsindsatser, der kan medvirke til at belyse udsatte børns udvikling rettet mod en forbedring af udsatte opvækstvilkår.

De studier (Mccartney et al., 1985, Magnuson et al., 2004, Sylvia et al., 1999) der sammenligner forskellige daginstitutioner og betydningen af daginstitution for børns udvikling generelt, og som derigennem har indfanget resultater, der kan pege på daginstitutionens betydning specifikt for socialt udsatte børn, præsenterer ikke særskilte tilrettelagte pædagogiske interventionsprogrammer. Alligevel er undersøgelsesresultaterne interessante i denne sammenhæng, idet daginstitutionen som en pædagogisk intervention i sig selv peger i retning af at medvirke til at skabe udviklingsmuligheder for det udsatte barn, særligt sat over for at blive passet i hjemmet indtil skolegang påbegyndes. Årsagerne hertil argumenteres i relation til det socialt udsatte barns hjemmemiljø, som ikke antages at byde på optimale muligheder for barnets læringsmæssige og sociale udvikling, mens daginstitutionen derimod skaber et pædago-

gisk rum, hvor det udsatte barn, i langt højere grad end i hjemmet får mulighed for stimulation, der medvirker til udvikling. Resultaterne af de inddragede studier peger således i retning mod, at daginstitutionen som helhed byder ind med pædagogiske indsatser, der har betydning for det udsatte barns kompetenceudvikling. Særligt de institutionstyper der har en god personalenormering, og hvor de ansatte har relevant pædagogisk uddannelse og tilrettelagte læreplaner peger på effekt i forhold til udsatte børn. Der er således meget der tyder på, at pædagogers uddannelse og nødvendigheden af tid i forhold til samværet med det udsatte barn har særlig betydning for det udsatte barns muligheder for at profitere af daginstitutionslivet. I relation til Nygrens (2004, 2006) kompetencebegreb er det således muligt at pege på, at daginstitutionen i sig selv spiller ind på udsatte børns udvikling af læringsmæssige og sociale kompetencer. Faktorer som tid mellem barn og voksen såvel som pædagogers uddannelse, og derigennem mulighed for at tilrettelægge faglig funderede pædagogiske rammer, kan således antages at medvirke til udvikling af kompetencer. Særligt den engelske undersøgelse af forskellige daginstitutioner (Sylvia et al., 1999, Sammons et al., 2003, Sammons et al., 2004, Sammons et al., 2004) kan medvirke til at belyse længerevarende resultater, idet børnene er blevet fulgt fra de første målinger i daginstitutionerne og ind i skolelivet, hvor de hidtil sidste målinger er foretaget, da børnene er i seks- og syvårsalderen. Det er således muligt, i forhold til denne undersøgelse, at pege på, at den pædagogiske indsats rækker ind og sætter gang i udviklingsmæssige processer hos barnet, der medfører en udvikling af kompetencer til at mestre samfundsmæssige krav, særligt i forhold til at magte skolelivets rammer. Resultater af de sidste målinger hvor børnene er påbegyndt skole viser signifikante fund i relation til børn, der ikke har været i daginstitution. Det er særligt fund i relation til barnets læringsmæssige kompetencer, der kommer frem, hvor børn som har været i daginstitution, inden skolegangen påbegyndes, scorer væsentligt højere i test, der måler såvel kognitive som socio-emotionelle færdigheder.

De tidlige amerikanske studier (Weikart et al., 1970, Weikart et al., 1978, Ramey et al., 1979) belyser indsatsformer særligt for udsatte børn, hvor udvikling af såvel læringsmæssige som sociale færdigheder indbefatter en dagligdag i daginstitutionen, hvor der foregår en vekselvirkning mellem leg og mere undervisningsrettede aktiviteter. Sammenfattende peger resultaterne af tidlig indsats på, at det ikke er indholdet af interventionsindsatsen, der har betydning, men derimod selve indsatsen – og måden denne indsats bliver udført på. Omdrejningspunktet for udvikling

af læringsmæssige og sociale færdigheder argumenteres frem i forhold til barnets mulighed for at udvikle selvstændighed og initiativ gennem interventionsforløbet. Resultater af undersøgelserne peger i retning af, at indsatser der inddrager børnenes egne initiativer i forløbet kan have afgørende betydning på længere sigt i ungdoms- og voksenlivet. Denne hypotese træder særligt frem i studiet af Weikart et al. (1978), hvor tre forskellige læringsprogrammer blev genstand for en sammenlignende analyse i relation til longitudinale resultater af børnenes livsudvikling, særligt målt i forhold til uddannelse, arbejde og betydningsfulde sociale relationer. De læringsprogrammer som var baseret på barnets selvstændighedsudvikling og initiativer påviste således signifikante resultater i voksenlivet, set i forhold til det læringprogram der var baseret på en behavioristisk tilgang. Analysen af de tidlige amerikanske studier peger hen i mod, at læringsprogrammer som er tilpasset barnets udvikling, og som tilgodeser barnets individuelle læreprocesser, skaber anderledes muligheder for børns livsforløb. Når indsatsens betydning så at sige rækker langt ind i voksenlivet og får betydning for arbejds- og uddannelsesmuligheder såvel som sociale relationer, kan det, i tråd med Nygrens (2004, 2006) kompetencebegreb, antages, at der gennem pædagogisk intervention udvikles sociale og læringsmæssige kompetencer. Kompetencer som indlejres i børnenes selvopfattelse, og som bliver en integreret del af et menneskeligt handleredskab der bidrager til børnenes evne til at udvikle og forandre en vanskelig tilværelse. Det kan på baggrund af de longitudinale resultater endvidere tyde på, at daginstitutionens interventionsindsats kan medvirke til at øge den sociale mobilitet (Jæger et al., 2003) for udsatte børn, hvor særligt uddannelse har betydning for muligheden for forbedring af livschancer.

I forbindelse med det Hollandske studie "The Pyramid Educational Method" (van Kuyk, 2001) er der ligeledes væsentlige områder af den pædagogiske indsats, der peger i retning af igangsættelse af kompetenceudviklende processer hos udsatte børn. Indikatorer på effekt træder frem i forhold til udsatte børn, særligt i forhold til sprog -og perceptionsudvikling. Særligt udviklingen rettet mod barnets evne til at tænke, forstå og opfatte, som hører under det perceptuelle område, indikerer, at der igangsættes psykologiske og sociale processer, der omfatter barnets kompetenceudvikling og ikke blot en tilegnelse af skolefærdigheder. Når barnets evne til at forstå og begribe omverden bliver aktiveret, er der således også muligheder for, at barnets nysgerrighed over for såvel leg som læringsrettede aktiviteter bliver stimuleret. Som belyst tidligere i oversigten (ibid.)

peger en række undersøgelser (Trocme & Caunce, 1995, Lutz et al., 2002,) netop på, at udsatte børn har sværere ved at indgå i sociale samspil med andre børn og sværere ved at modtage undervisning. Kombinationen af en tæt kontakt mellem barn og voksen der støtter barnets udvikling såvel som betydning af legeaktiviteter og temaforløb, der kan medvirke til stimulation af børns nysgerrighed og interesse på et givent udviklingsniveau, indikerer således en mulighed for at støtte udsatte børns kompetenceudvikling. Van Kuyk's (2001) studie indeholder for nuværende ikke longitudinale resultater af interventionsprogrammet, hvorfor det ikke er muligt at pege på indikatorer på længere sigt i forhold til udsatte børns kompetenceudvikling.

Opsummerende peger undersøgelsen af de inddragede studiers resultater på, at deltagelse i daginstitution har en supplerende eller kompenserende effekt i forhold til indsatsformer tilrettelagt for socialt udsatte børn. Disse resultater følger i overensstemmelse med den øvrige forskning inden for området, idet der generelt peges på udsatte børns begrænsninger socialt, emotionelt og læringsmæssigt sammenlignet med andres børns opvækst som resultat af mangelfulde barndomsvilkår. I relation til udvikling af udsatte børns læringsmæssige og sociale kompetencer viser en gennemgang af de inddragede studier, at der er betydningsfulde fund ved den pædagogiske indsats, der peger i retning af at kunne medvirke til at øge udsatte børns kompetenceudvikling:

- at daginstitutionen, modsat pasning i hjemmet, generelt viser signifikant betydning for socialt udsatte børns kompetenceudvikling
- at gode kvalitetsinstitutioner, der rummer god normering, har vægt på personalets uddannelse såvel som tilrettelagte læreprogrammer har effekt
- at samspillet mellem det enkelte barn og voksen er betydningsfuldt for barnets udvikling
- at pædagogiske læreprogrammer som tager udgangspunkt i barnets selvstændighedsudvikling, modsat en mere stimulus-respons baseret tilgang, er væsentlige

Sammenfatning

Af de indsamlede studier i dette afsnit fremgår det, at de overordnet fordeles sig i to typer af undersøgelser:

- studier der sammenligner betydning af forskellige institutionsformer, herunder pasning i hjemmet for børns sociale, emotionelle og kognitive udvikling, og hvor der i undersøgelsens forløb er opsamlet resultater om daginstitutionen for udsatte børn

- studier der undersøger tilrettelagte interventionsindsatser for udsatte børn i daginstitutioner

Sammenfattende viser undersøgelserne, at de internationale studier er karakteriseret ved interventionsindsatser, der søger at fremme socialt udsatte børns socio-emotionelle og læringsmæssige udvikling. Indsatserne retter sig mod:

- Gode kvalitetsdaginstitutioner (omfatter barn-voksen ratio, personaleuddannelsesniveau, samspil mellem barn og voksen)
- Tilrettelagte dagsprogrammer alle ugens dage
- Programmer der inddrager såvel leg som læringsformer, der stimulerer kognitiv, social og emotionel udvikling, og som er baseret på pædagogiske teorier
- Inddragelse af forældre i daginstitutionens forløb

Sammenfattende peger de inddragede studier på at kunne påvise indikatorer på effekt af intervention i form af øgede læringsmæssige og sociale færdigheder for udsatte børn.

En række af de inddragede studier indbefatter hertil longitudinale undersøgelser, som giver mulighed for at følge børn ind i deres ungdoms- og voksenliv. Resultater herfra viser, at pædagogiske indsatser i den tidlige barndom medvirker til at forbedre udsatte børns skoleparathed såvel som selve skoleforløbet. Hertil kommer resultater, der peger på, at børn i interventionsforløbet klarer sig bedre i forhold til uddannelse og arbejdsliv end børn fra kontrolgrupperne, som ikke modtog intervention.

I analysen af de indkomne studier er der foretaget en undersøgelse med henblik på at udvikle viden om, hvilke former for pædagogisk praksis, der anvendes såvel som en undersøgelse af, hvordan indsatserne retter sig mod udsatte børns kompetenceudvikling.

Den pædagogiske praksis omfatter to samtidige forhold. Dels forhold der relateres til det pædagogiske personale og dels forhold, der omfatter indholdet af den pædagogiske praksis i dagligdagen på institutionen. Ideelt set kan disse to forhold ikke adskilles, da de antages at influere på hinanden i en gensidig proces, men for overskuelighedens skyld er de opstillet i to hovedområder.

De faktorer der omfatter det pædagogiske personale inddrager betydningen af, at det pædagogiske personale har den fornødne uddannelse og kan arbejde i praksis ud fra de teorier, som de tilrettelagte læreprogrammer er baseret på. Hertil kommer betydningen af, at pædagogerne kan

danne og udvikle relationer til børnene baseret på en forståelse af barnets udvikling, særlige behov og støtte i dagligdagen.

De faktorer der omfatter den pædagogiske praksis omhandler en dagligdag i institutionen, hvor der arbejdes ud fra tilrettelagte programmer, der foregår i en vekselvirkning mellem forskellige aktiviteter. Endvidere er der betydningen af, at børn dagen igennem befinder sig i små grupper, og at der inddrages sundheds- og ernæringsmæssige elementer i interventionsforløbet. Hertil en inddragelse af forældre i daginstitutionen, fx i form af at forældre inddrages i børns legeaktiviteter.

Ved gennemgang af de inddragede studier har der endvidere vist sig et særligt sigte, der omfatter en undersøgelse af udsatte børns kompetenceudvikling i de tilrettelagte interventionsindsatser. At anvende begrebet kompetence i forhold til de internationale studier er imidlertid behæftet med forbehold, idet der dels foregår en oversættelse af engelske/amerikanske begreber til dansk, og det er dels uklart, om studierne anlægger en teoretisk funderet forståelse af kompetence, når børns udvikling af sociale, emotionelle og læringsmæssige færdigheder beskrives. Med dette forbehold in mente er der imidlertid en række interessant fund at udlede af de inddragede interventionsindsatser, der peger i retning mod udvikling af udsatte børns kompetencer. For det første sammenligningen af børn som er i daginstitution inden skolegang påbegyndes i kontrast til børn, som bliver passet hjemme, der viser, at der via den pædagogiske indsats udvikles kompetencer til at mestre såvel sociale som læringsmæssige krav hos det udsatte barn. Hertil kommer, at samspillet mellem barn og voksen såvel som læreprogrammer der omfatter barnets selvstændighedsudvikling og barnets egen udforskning af verden peger i retning af at være elementer, der medvirker til udvikling af kompetencer hos barnet.

DAGINSTITUTIONEN I DANMARK – PÆDAGOGISKE INDSATSER RETTET MOD SOCIALT UDSATTE BØRN

I Danmark er der foretaget studier, der ud fra forskellige vinkler undersøger børn, barndom og daginstitutionen som en integreret del af det moderne børneliv. Schultz Jørgensen et al., (1987) og Dencik & Schultz Jørgensen (2005) peger i deres nordiske undersøgelse af børns opvækstliv i det postmoderne samfund på begrebet dobbeltsocialisering. Begrebet henviser til det samfundsmæssige vilkår, at børn i dag vokser op på flere sociale arenaer, hvor daginstitutionen er en betydningsfuld social arena, der medvirker til at varetage opdragelse af børn. Undersøgelsen viser også, at almindelige velfungerende børn trives i daginstitutionen, hvor

social stimulation, leg med andre børn og positiv kontakt med andre voksne bidrager til barnets generelle udvikling, mens udsatte børn har sværere ved at profitere af daginstitutionens pædagogiske og sociale kultur.

For nuværende ved vi ikke, om daginstitutionen som den er tilrettelagt i Danmark på længere sigt har positiv virkning på børns udvikling i almindelighed, alene af den grund at der ikke er foretaget longitudinale undersøgelser, der undersøger dette forhold. Derimod kan studier fra Norge og Sverige pege på daginstitutionens betydning for børns udvikling, når børnene bliver fulgt ind i deres ungdoms- og voksenliv.

Et svensk forløbsstudie (Anderson, 1992) har undersøgt betydningen af daginstitutionsdeltagelse i forhold til svenske børns socio-emotionelle og læringsmæssige udvikling generelt. Dette studies resultater kan måske indikere den danske daginstitutions betydning, i og med at daginstitutioner i norden generelt antages at have samme høje pædagogiske og kvalitative niveau. Follow-up undersøgelse af de svenske børn, da de var i henholdsvis 8 og 13-års alderen peger på, at deltagelse i daginstitution allerede ved 2. halvdel af første leveår kan have positiv indvirkning på barnets socio-emotionelle udvikling, konkretiseret i form af en øget udholdenhed og selvstændighed hos barnet. Hertil kommer, at overgangen fra daginstitution til skole ligeledes var mere uproblematisk for denne gruppe af børn, sammenlignet med børn som ikke havde været i daginstitution, inden skolegangen påbegyndtes.

Hartman (1994) beskriver et norsk forløbsstudie af børn, som havde været i daginstitution, sammenlignet med børn som var blevet passet hjemme. Follow-up undersøgelse blev foretaget, da børnene var blevet 20 år gamle, og indikatorer på effekt af det tidlige daginstitutionsforløb fremkom i forhold til signifikante forskelle i relation til uddannelsesmæssige færdigheder. Som i den svenske undersøgelse (ibid) fremkom der endvidere forskelle i børnenes socio-emotionelle tilstand, idet børn som havde tilbragt tid i daginstitution fremstod mere selvstændige og besluttsomme.

I Danmark er der ikke tradition for at etablere særskilte afgrænsede daginstitutionsforløb med tilrettelagte læringsprogrammer som tidlig interventionsindsats for socialt udsatte børn, som vi fx ser det i USA. Hestbæk & Christoffersen (2002) peger på, at der ikke findes danske forløbs/eller interventionsbaserede undersøgelser om daginstitutionens funktion eller mulighed for at bryde med følger af en barndom præget af negativ social arv. Der er således for nuværende ingen forskningsundersøgelser, der har beskæftiget sig med at undersøge effekt af tilrettelagte

pædagogiske indsatser rettet mod socialt udsatte børn i danske daginstitutioner, og vi har derfor ingen forskningsbaseret viden, der kan medvirke til at belyse mulighederne af en sådan indsats.

Derimod har der gennem de senere år været foretaget en række meget relevante undersøgelser, der har beskæftiget sig med at belyse socialt udsatte børns leveforhold og opvækstvilkår i det danske samfund og som derigennem har peget på daginstitutionens muligheder og begrænsninger for at støtte socialt udsatte børn i deres livsudvikling på trods af en opvækst præget af forskellige former for vanskeligheder. Ploug (2003) belyser, at daginstitutionen som den aktuelt er tilrettelagt rummer en række begrænsninger i forhold til at støtte udsatte børn. Begrænsninger der bl.a. omfatter manglende viden om daginstitutionens arbejde samt sprog til at formidle den pædagogiske faglighed, således at ny viden kan udvikles. Hertil kommer, at der mangler viden om, hvad pædagogisk kvalitet er samt redskaber til at kunne vurdere kvaliteten.

Christensen (1996) har specifikt undersøgt daginstitutionens muligheder for at fungere som et forebyggende tilbud til truede børn. Undersøgelsens resultater peger på en række væsentlige forhold. For det første at der er forskel på, hvor mange udsatte (truede) børn der er på de forskellige daginstitutioner. Nogle daginstitutioner har således mange udsatte børn, uden at der nødvendigvis er tilført ressourcer, mens andre institutioner slet ingen har. For det andet at det opleves som vanskeligt for det pædagogiske personale at foretage samtaler med forældre, der omhandler barnets udsatte situation i hjemmet. Og for det tredje at samarbejde mellem daginstitution og socialforvaltning vurderes at være præget af betydningsfulde mangler i form af manglende oplysninger om barnet/familien, når barnet indskrives i daginstitutionen.

Jensen et al., (2003) underbygger i deres undersøgelse af daginstitutionens muligheder over for socialt udsatte børn ovenstående problemfelter, men peger endvidere på forhold i den pædagogiske praksis som medvirker til at marginalisere udsatte børn i daginstitutionerne. Daginstitutionen som den er bygget op herhjemme lægger vægt på det enkelte barns udvikling og betydningen af at være en del af et socialt fællesskab. Netop disse fokuspunkter kan i sig selv være vanskelige for udsatte børn at håndtere, hvilket bevirker, at daginstitutionen kan risikere ikke at støtte udsatte børn, men derimod, uden at personalet er bevidst om det, kan medvirke til at skabe eksklusionsmekanismer, fordi udsatte børn ikke kan håndtere de pædagogiske krav.

Warming (2000) argumenterer ligeledes for, at daginstitutionen medvir-

ker til at marginalisere børn, som i forvejen har det svært. Warming (2000) beskriver forskellige børneprofiler⁹, hvoraf "de egnede børn" fuldt ud trives i daginstitutionslivets hverdagsliv, mens de "ikke egnede", som er karakteriseret ved, at de har brug for at blive set og være noget særligt, netop ikke bliver mødt i forhold til deres behov, men derimod møder fortolkninger der beskriver dem som grænsesøgende, inkompetente og svage.

Jensen (2005) peger i sin undersøgelse på en række faktorer der er væsentlige at inddrage, hvis daginstitutionen aktivt skal medvirke til at bryde med følgerne af en opvækst præget af negativ social arv. Det drejer sig om faktorer knyttet til mangelfulde ressourcer samt det pædagogiske personales egne vurderinger af at have behov for udvikling af faglig viden til at varetage den socialpædagogiske opgave.

Opsummerende angiver denne forskningsbaserede viden, at daginstitutionen som den er udviklet i Danmark bidrager positivt til børns generelle sociale, emotionelle og læringsmæssige udvikling. Men også at undersøgelser (Schultz Jørgensen, 1987, Christensen, 1996, Dencik & Schultz Jørgensen, 2005, Warming, 2000, Jensen et al. 2003, og Jensen 2005) der retter sig mod daginstitutionens muligheder for at støtte udsatte børn er behæftet med en række vanskeligheder, og at udsatte børn ikke opnår de samme sociale, emotionelle og læringsmæssige fordele af livet i daginstitutionen. Vanskelighederne beskrives som omfattende flere faktorer; social segregering, risikoen for eksklusion og marginalisering såvel som manglende personalenormering i forhold til "ophobning" af udsatte børn. Hertil kommer, at danske studier peger på det pædagogiske personales oplevelse af at mangle faglig viden til at tackle de vanskelige problemstillinger, der kan være knyttet til socialt udsatte børns leveforhold. Endvidere peges der på problemfelter i relation til det udsatte barns tilpasningsevne til de institutionelle rammer, fx i relation til impuls kontrol, evnen til at indgå i forpligtende relationer barn og børn imellem og relationer mellem barn og voksen.

På længere sigt i udsatte børns liv ved vi imidlertid ikke, på hvilke områder daginstitutionen har betydning, da der endnu ikke er foretaget longitudinale forskningsundersøgelser, som følger børn fra daginstitutionens start og videre gennem ungdoms- og voksenliv.

DISKUSSION

Forskningsoversigten undersøger forskellige typer af pædagogiske interventionsindsatser rettet mod socialt udsatte børn i daginstitutioner med

henblik på at opnå viden om, hvilke indsatser der kan medvirke til at støtte udsatte børns udvikling.

Forskning inden for området peger i retning af, at en tidlig pædagogisk indsats har betydning og kan medvirke til at virke positivt ind på udsatte børns sociale, emotionelle og kognitive udviklingsmuligheder.

Den teoretiske analyse af de indkomne studier peger imidlertid hen i mod væsentlige overvejelser i forhold til fremtidig dansk forskning og udvikling. Såvel psykologiske som pædagogiske og samfundsvidenskabelige discipliner medvirker til at skabe forskningsbaseret viden om intervention rettet mod socialt udsatte børn. På trods af det multidisciplinære forhold er der alligevel tendens til, at udviklings – og kliniskpsykologisk funderede tilgange dominerer forskningsfeltet i de internationale studier. Dette forhold risikerer at medvirke til såvel en fastholdelse som en forstærkning af en problembaseret tilgang til udsatte børns livsmuligheder, hvor interventionsindsatser retter sig mod barnet på et snævert individniveau i forsøget på at mindske udviklingen af risikofaktorer. Hertil kommer, at en problembaseret tilgang til udsatte børn kan medvirke til at øge risikoen for marginalisering på et samfundsmæssigt niveau. Der er således meget der taler for, at inddragelse af andre teoretiske positioner kan medvirke til at genere nye perspektiver på interventionsindsatser. En pædagogisk tilgang kan fx medvirke til at skifte fra en problembaseret forståelse af udsatte børn til et fokus på udsatte børns kompetencer, som samtidig medtænker indsatsformer, der kan mindske risikoen for ekskluderende og marginaliserende mekanismer i daginstitutionen.

HPA-projektets interventionsindsats indeholder i denne sammenhæng væsentlige overvejelser, der medvirker til at modvirke en problembaseret tilgang og risikoen for at skabe marginalisering, idet indsatsformen ikke retter sig særskilt mod udsatte børn. Implementering af kvalifikationspakken omfatter intervention rettet mod alle børns udvikling af handlekompetencer, samtidig med at det pædagogiske indhold tilrettelægges således, at det medvirker til udvikling af udsatte børns kompetencer. På denne måde adskiller HPA-projektets interventionsindsats sig fra tidligere indsatsformer i daginstitutioner, hvor intervention har været rettet mod udsatte børn som en særskilt gruppe.

Når disse teoretiske overvejelser er taget, er der på baggrund af de indsamlede resultater, meget der taler for, at tilrettelagte pædagogiske indsatser medvirker til at forbedre og stimulere udsatte børns udvikling. Betydningen af at udsatte børn er i daginstitution, førend skolegang påbegyndes, dokumenteres i form af øgede læringsmæssige og socio-emotio-

nelle færdigheder ofte sat i forhold til antagelsen om, at livet i udsatte børns hjem frembyder mindre udviklings-stimulerende forhold, end hvad der gælder for børn fra mere velfungerende hjem. Ud over de fund der viser sig i forhold til den positive betydning af tidlig intervention og tilrettelagte læringsprogrammer, er det væsentligt at fremhæve betydningen af gode kvalitets daginstitutioner. Gode kvalitets daginstitutioner defineres i forhold til barn-voksen ratio, ledelse- og personalets uddannelsesniveau samt betydningen af samspillet mellem barn og voksen.

Et væsentligt forhold i relation til gennemgangen af de indkomne studier er, at mens de inddragede udenlandske undersøgelser peger på signifikante resultater i forhold til interventionsindsatser for udsatte børn, så belyser tidligere undersøgelser af danske institutioner væsentlige implikationer. Der peges på adskillige samvirkende faktorer, som placeres i forhold til samfundspolitiske, personalemæssige og institutionelle forhold, der så at sige spiller sammen og medvirker til, at udsatte børn ikke i samme grad som velfungerende børn drager udviklingsmæssige fordele af livet i daginstitutionen. Disse implikationer kan ses i lyset af, at dansk forskning inden for området endnu ikke har foretaget longitudinale studier af børns deltagelse i daginstitution, før skolegang påbegyndes. Dette betyder, at vi fra dansk side endnu ikke har undersøgelser, der følger børn som har været i daginstitution videre ind i deres ungdoms- og voksenliv. Vi ved derfor rent faktisk ikke, om daginstitutionen, således som den er udformet i Danmark, har en afgørende udviklingsmæssig betydning for danske børn, herunder viden om udsatte børn set i et længere perspektiv.

Det danske forskningsfelt er derimod præget af studier, der metodologisk er karakteriseret ved at anvende et overvejende kvalitativt forskningsdesign. Her tegner antropologiske, sociologiske og pædagogiske tilgange sig for en række studier, der anvender observationer og kvalitative interviews til undersøgelse af forskellige problemfelter relateret til daginstitutionen og dens muligheder og begrænsninger i forhold til udsatte børn. Fælles for denne type af studier er en påpegning af mere samfundsmæssige problematiske forhold og vilkår, fx social segregering, mangelfulde normeringer, samt in- og eksklusionsmekanismer der ubevidst er på spil i den daglige pædagogiske praksis såvel som på et samfundsmæssigt niveau, og som derigennem skaber vanskeligheder for udsatte børns udviklingsmuligheder. Denne type af undersøgelser peger på meget centrale samfundsmæssige og pædagogiske forhold, der har betydning for den fremtidige udvikling af daginstitutionen, og som er medinddraget i HPA-projektets overvejelser i udformning af pædagogiske interventionsindsatser.

Betydningsfuldt at fremhæve i relation til HPA-projektets udvikling og implementering af kompetencefremmende indsatser i danske daginstitutioner er betydningen af to samtidige indsatser; en rettet mod udvikling af udsatte børns udvikling af ideelle handlekompetencer og en rettet mod det pædagogiske personales udvikling af ideelle handlekompetencer. Dette dobbelte interventions perspektiv er ikke fundet i gennemgangen af de indkomne studier, men vurderes centralt i forståelsen af det pædagogiske arbejde med udsatte børn med henblik på, at det pædagogiske personale udvikler kompetencer til konstant og adækvat at udvikle den pædagogiske praksis ud fra de givne samfundsmæssige rammebetingelser. De beskrevne interventionsstudier baseres på forskellige læringsteoretiske og/eller udviklingspsykologiske teorier, som det pædagogiske personale skal arbejde ud fra, mens HPA-projektet søger at implementere kompetencefremmende læreprocesser, der så at sige griber ind i hele pædagogens forståelse af arbejdet med socialt udsatte børn og dermed medvirker til at udvikle pædagogens handlekompetencer.

OPSAMLING

Formålet med denne oversigt har været at opnå viden om daginstitutionens betydning for udsatte børn, samt på hvilke områder daginstitutionen kan medvirke til at forbedre udsatte børns udviklingsmuligheder. I relation til HPA-projektet retter antagelsen om pædagogiske indsatsformer sig mod udviklingen af udsatte børns sociale og læringsmæssige kompetencer såvel som udvikling af den pædagogiske daginstitutionspraksis, hvorfor en undersøgelse af disse faktorer er inddraget i analysen af de indkomne studier i oversigten.

Hovedkonklusionen på baggrund af den internationale litteratur er, at en tidlig pædagogisk indsats har positiv betydning for udsatte børns sociale, emotionelle og kognitive udvikling. Denne konklusion skal ses på baggrund af resultater fra studier, der har undersøgt og sammenlignet børn, som har været i daginstitution med børn, som er blevet passet hjemme, inden skolegang påbegyndes. En række studier (Mccartney et al., 1985, Magnuson et al., 2004, Sylvia et al., 2004, Sammons et al., 2003) har således gennem denne type af undersøgelser indfanget daginstitutionens betydning for børn i almindelighed og har derigennem indfanget viden om daginstitutionens betydning for udsatte børn. Disse studier peger på, at daginstitutionens miljø virker stimulerende og kompenserende for udsatte børns udvikling set i relation til barnets hjemmemiljø.

På baggrund af den danske litteratur er det for nuværende vanskeligt at

drage konklusioner om daginstitutionens betydning på længere sigt for danske børns udvikling, alene af den grund at der for nuværende ikke er foretaget longitudinelle undersøgelser, der følger børnene ind i deres ungdoms- og voksenliv, og hvor fokus har været deltagelse i daginstitution, inden skolegang påbegyndes. Et svensk (Anderson, 1992) og et norsk (Hartman, 1994) studie peger dog på, at daginstitutionen fremmer såvel den socio-emotionelle og læringsmæssige udvikling hos børn. Resultater fra andre nordiske lande hvis daginstitutionspraksis må antages at ligge tæt på den danske kan derigennem medvirke til at pege på, at lignende erfaringer kan indsamles for danske børn.

I et teoretisk perspektiv har oversigten udpeget tre overordnede teoretiske positioner i interventionsindsatser rettet mod udsatte børn: Det individualistiske perspektiv der sammenfatter de teoretiske positioner, som anvender kliniske diagnosesystemer i analyse af udsatte børns vanskeligheder. Det interaktionistiske perspektiv som sammenfattende omhandler de teorier, der inddrager betydningen af barnets samspil med omgivelserne for barnets udvikling, og som har tilrettelagt interventionsformer, der inddrager barnets samspil med forældrene. Det tredje perspektiv omfatter de studier, der teoretisk er inspireret af bl.a. Bronfenbrenners økologiske systemteori, hvor inddragelse af hele barnets omgivende miljø, gøres til genstand for intervention. I denne type af studier er der således også inddraget sundheds- og ernæringsmæssige faktorer såvel som socialrådgiver til at hjælpe familien.

I forlængelse heraf har oversigten endvidere gennemgået de indkomne studier med henblik på at opsamle viden om, på hvilken måde forskningen beskriver udsatte børn. Formålet med denne gennemgang har været at undersøge indikatorer på udsathed i relation til, hvilke former for interventionsindsatser der er blevet iværksat, og på hvilke områder af det udsatte barns liv, det bliver anset for nødvendigt at sætte indsatser i værk. Indikatorer på udsathed omfatter overordnet tre områder af barnets udvikling: sociale og emotionelle tegn, læringsmæssige tegn, og interaktionelle tegn. Tilsammen udgør de tre områder betydningsfulde elementer af ethvert barns generelle udvikling, og forskningen peger sammenfattende på, at udsatte børns vanskelige opvækstforhold medvirker til, at børn præget af negativ social arv er i risiko for at vokse op med problemer forbundet til netop disse tre områder. I forlængelse heraf tegner det generelle billede af forskningsfeltet sig også for indsatsområder rettet mod de tre områder i udsatte børns tilværelse.

Oversigten har belyst, at der eksisterer en omfattende række studier,

som er foretaget gennem de sidste tre årtier, hvor især amerikanske studier dominerer forskningsfeltet. Metodologisk er det primært tværsnits- og forløbsundersøgelser, hvor det grundet det metodiske design er vanskeligt at pege på, hvilke positive virkninger der er opnået i relation til udsatte børn på længere sigt i deres tilværelse.

Forskningsfeltet omfatter endvidere en række randomiserede kontrollerede og quasiekperimentelle interventionsstudier, der i højere grad kan påvise resultater af pædagogiske indsatsformer over for udsatte børn. Fem studier er udvalgt i denne oversigt. De inddragede studier er analyseret med udgangspunkt i en undersøgelse af den pædagogiske praksis såvel som en undersøgelse af, på hvilke områder interventionsforløbet medvirker til udvikling af udsatte børns handlekompetencer.

Sammenfattende peger undersøgelseerne i retning af, at inddragelse af teorier, der omfatter såvel barnets generelle udvikling såvel som teorier, der omfatter læring danner grundlag for udarbejdelse af interventionsindsatser. Hertil kommer, at alle studier har daglige tilrettelagte programmer, der omfatter såvel legeaktiviteter som aktiviteter, der inddrager læringselementer. Endvidere medtages i nogle af studierne et fokus på børns sundhed og ernæring samt inddragelse af forældre i selve daginstitutionens forløbet. Vedrørende det pædagogiske personale lægges der vægt på samspillet mellem barn og voksen såvel som betydningen af, at personale og ledelse er veluddannet.

I gennemgangen af studier af pædagogiske indsatser kan der overordnet peges på fire interventionsformer, der træder frem:

- intervention over for udsatte børns kognitive og læringsmæssige vanskeligheder, herunder anvendelse af strukturerede læreprogrammer.
- intervention over for udsatte børns emotionelle og sociale (adfærdsmæssige) vanskeligheder.
- intervention der omfatter relationen mellem det udsatte barn og den udsatte familieposition, herunder forældrenes begrænsede opdragelse, stimulering og omsorgsevne i relation til barnets trivsel og udvikling.
- høj kvalitet i daginstitution, herunder relation mellem barn og pædagog, pædagog-barn ratio, personalets og ledelsens uddannelsesniveau.

Opsummerende peger resultater af interventionsindsatser på, at der er signifikante fund i relation til en forøgelse af udsatte børns udviklingsmuligheder. Resultaterne omhandler især øgede kognitive, sociale og emotionelle færdigheder, som på længere sigt kan medvirke til at skabe bedre skolestart. En forbedret skolestart indikerer, at der således også er mulig-

hed for et generelt bedre skoleforløb såvel som bedre uddannelses- og arbejdsmuligheder i ungdoms- og voksenlivet gennem tidlige pædagogiske interventionsindsatser.

FREMTIDIGE ANBEFALINGER

På baggrund af forskningsoversigtens gennemgang af international og national litteratur peges der på fire anbefalinger set i relation til HPA-projektets fokus på udvikling af den pædagogiske praksis med henblik på at støtte udsatte børns handlekompetencer.

Modvirke marginalisering

Det er betydningsfuldt at udvikle pædagogiske indsatsformer, der modvirker marginalisering af udsatte børn. Dansk forskning på området peger på tendenser til eksklusion og marginalisering, og det vurderes væsentligt, at det pædagogiske personale udvikler redskaber til at indfange disse processer i dagligdagens liv i daginstitutionen såvel i samspillet mellem børn og voksne.

Relationer mellem barn og voksen

Den internationale forskning peger på betydningen af samspillet mellem barn og voksen som værende centralt for det udsatte barns udvikling. At opbygge sikre og stabile relationer mellem barn og voksen er afgørende for det enkelte barns selvfølelse.

Tilrettelagte læringsprogrammer

For det tredje peger forskningen på betydningen af tilrettelagte læringsprogrammer. Målrettede og systematiske, dvs. tilrettelagte læringsprogrammer, der er baseret på relevant pædagogisk teori har betydning i forhold til at fremme børns sociale og læringsmæssige kompetencer.

Et bredere sigte-sammenhæng

For det fjerde har flere internationale studier anlagt et mere økologisk perspektiv, der peger på, at en inddragelse af hele barnets miljø er betydningsfuldt for barnets udvikling. At inddrage barnets forældre i daginstitutionen, hvor forældre fx aktivt medvirker til at lege og læse med barnet er et centralt element i flere af studierne. Ligeledes har flere studier et tværfagligt perspektiv i form af inddragelse af børns sundhed og ernæring. Dette forhold ser også ud til at have positiv effekt, om end der ikke er påvist entydige resultater på dette område.

NYE PERSPEKTIVER

Et dobbelt interventionsperspektiv

De ovenstående anbefalinger der er fremkommet fra forskningsgennemgangen peger på to typer af konsekvenser for HPA-projektets pædagogiske interventionsindsats. Som det er fremgået, retter de fire interventionsformer, der overordnet er identificeret i forskningen, sig primært mod de udsatte børn og det daglige liv på institutionen.

I HPA-projektet er det en målsætning at kombinere to samtidige indsætter: 1) indsætter der både retter sig mod børnenes og pædagogernes udvikling af handlekompetencer og 2) mod minimering af eksklusionsprocesser. Dette dobbelte interventionsperspektiv er centralt i forståelsen af det pædagogiske arbejde med udsatte børn, hvor det pædagogiske personale udvikler kompetencer til konstant og adækvat at forandre den pædagogiske praksis på måder, der tager højde for problematikken om social arv og viden om udsatte børns særlige behov.

En anden pædagogisk tilgang

I de gennemgåede internationale studier er der en tendens til at anlægge klinisk- eller udviklingspsykologisk funderede tilgange og i mindre grad betone det socialpsykologiske og sociologiske perspektiv, som det der er lagt op til i HPA-projektet. Hvis vi lægger for stor vægt på de snævre individual-psykologiske perspektiver, risikerer dette perspektiv i sig selv at medvirke til at forstærke og fastholde en problemforståelse af det enkelte barn frem for fokus på kompetencer og ressourcer. Indfaldsvinklen kan så i sig selv indeholde væsentlige risici for at være stigmatiserende og ekskluderende.

I forbindelse hermed er det en vigtig pointe, at HPA-projektets interventionsindsats retter sig mod alle børns udvikling af handlekompetencer og sigter mod at støtte udsatte børn i deres kompetenceudvikling, samtidig med at den pædagogiske opmærksomhed fokuserer på social eksklusion og søger marginaliseringsrisici minimeret. På den måde adskiller HPA-projektets interventionsindsats sig fra mange af de tidligere indsatsformer i daginstitutioner, som er gennemgået i forskningsoversigten.

LITTERATUR

- Andershed, H., & Andershed, A.K., (2005) *Normbrytande beteende i barn-
dommen-vad säger forskningen?* Institutet för utveckling av metoder i
socialt arbete/ IMS og Statens Institutionsstyrelse/SIS Stockholm, For-
laget GOTHIA.
- Anderson, D.R., (1983) Prevalence of Behavioral and Emotional Distur-
bance and Specific Problem Types in a Sample of Disadvantaged
Preschool-Aged Children *Journal of Clinical Child Psychology*, 1983, Vol.
12, No. 2, p. 130-136.
- Anderson, B.E., (1992) Effects of day-care on cognitive and socioemotional
competence og thirteen year-old sweedish schoolchildren. *Child
Development*, 1992, 63, p.20-36.
- Ainsworth et al., (1978) *Patterns of attachment –A psychological study of
the Strange Situation*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers Hills-
dale, New Jersey, Distributed by The Halsted Press Division of John
Wiley & Sons.
- Barkley et al., (2000) Multi-method Psycho-educational Intervention for
preschool children with disruptive behaviour: Preliminary Results at
Post-treatment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 41(3),
Mar. 2000, p.319-332.
- Barnett, S.W., (1995) Long-term effects of early childhood programs on
cognitive and school outcomes. *The Future of children Long-term out-
comes of early childhood programs*, Vol. 5, No. 3.
- Barnett, W.S., & Boocock, S.P., edited by (1998). *Early care and education for
children in poverty –promises, programs and long-term results*. State
University of New York Press.
- Baxter, A., & Kahn,J.V., (1999) Social Support, Needs, and Stress in Urban
Families with Children Enrolled in an Early Intervention Program.
Infant-Toddler Intervention. The Transdisciplinary Journal (Vol. 9, No.3,
p.239-257).
- Berman, S.F., & Rickel, A.U., (1979) Assertive Training for Low-Income
Black Parents. *Human Sciences Press*, 7, nr. 2, p. 123-132.
- Block et al., (2005) The relevance of delivery mode and other programme
characteristics for the effectiveness of early childhood intervention.
International Journal of Behavioral Development, 2005, 29(1), p.35-47.
- Boocock, S.S., (1995) Early Childhood Programs in Other Nations: Goals
and Outcomes. *The Future of Children Long-Term Outcomes of Early
Childhood Programs*, Vol. 5, No.3, p. 94-114.

- Bourdieu, P., (2004) *Af praktiske grunde*. København, Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, P., (2005) *Udkast til en praksisteori*. København, Hans Reitzels Forlag.
- Bowlby, J., (1998) *En sikker base - tilknytningsteoriens kliniske anvendelser*. København, Det lille forlag.
- Bronfenbrenner, U., (1980) *Opvækst og miljø*. Gyldendels Pædagogiske Bibliotek.
- Bronfenbrenner, U., (1986) Ecology of the Family as a Context for Human Development: Research Perspectives. *Developmental Psychology*, 1886, Vol.22, No.6, p.723-742.
- Christensen, E., (1996) *Daginstitutionen som forebyggende tilbud til truede børn – en undersøgelse af 769 daginstitutioner*. København, Socialforskningsinstituttet.
- Clarizio, H.F., (1968) Maternal Attitude Change Associated with Involvement in Project Head Start. *The Journal of Negro Education*, Vol.37, No.2, (Spring 1968) p. 106-113.
- Connel, C.M. & Prinz, R.J., (2002) The Impact of Childcare and Parent-Child Interactions on School Readiness and Social Skills Development for Low-income African American Children. *Journal of School Psychology*, Vol. 40, No.2, p.177-193.
- Conroy, M.A., & Brown, W.H., (2004) Early identification, Prevention, and Early Intervention with Young Children At Risk for Emotional or Behavioral Disorders: Issues, Trends, and a call for action. *Behavioral Disorders*; May 2004, 29,3; ProQuest Education Journals.
- Crane, J., editor (1998) *Social programs that work*. Russel Sage Foundation, New York.
- Dencik, L. & Schultz Jørgensen, P., (2001) *Børn og familie i det postmoderne samfund*. København, Hans Reitzels Forlag.
- Ejernæs et al., (2005) *Social opdrift, social arv*. København, Akademisk forlag.
- Fantuzzo et al., (1995) Assesment of Preschool Play Interaction Behaviors in Young Low-income Children: Peer Interactive Peer Play Scale. *Early Childhood Research Quarterly*, 10, p. 105-120.
- Fantuzzo et al., (1998) A Contextually Relevant Assesment of the Impact of Child Maltreatment on the Social Competencies of Low-income Urban Children. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 1998, vol. 37, p.1201-1208.
- Fantuzzo et al., (2003) A multivariate analysis of emotional and behavioral adjustment and preschool educational outcomes. *School Psychology*

- Review; 2003; 32,2; ProQuest Education Journals, p.185-203.*
- Feldman, L.M., (1989) Low-income Parents becoming professionals with children-USA. *Early Child Development and Care*, Vol. 50, p.151-158.
- Gallagher, J.J., (1991) Longitudinal Interventions – Virtues and Limitations. *American Behavioral Scientist* Vol. 34(4) mar-april 1991, p.431-439.
- Gardner, H., (1993) *Multipel intelligences: The theory in practice*. New York, Basic Books.
- Gross et al., (2003) Parent Training of Toddlers in Day Care in Low-income Urban Communities. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 2003, Vol. 71, No.2, p.261-278.*
- Hansen, E.J., (2003) *Uddannelsessystemerne I sociologisk perspektiv*. København, Hans Reitzels Forlag.
- Hartmann, E., (1994) Long-term effects of Day-Care on Educational Competence and Independent Behavior. In: *Day Care Centers: Quality and Provision* edited by Borge, Hartmann & Strøm, Conference report, National Institute of Public Health, Oslo.
- Hestbæk, A.D., & Christoffersen, M.N., (2002) Effekter af dagpasning - en redegørelse for nationale og internationale forskningsresultater. *Forskningsgruppen om børn, unge og familier, Arbejdspapir 18: 2002*, Socialforskningsinstituttet.
- Hubbs-Tait et al., (2002) Relation of Maternal Cognitive Stimulation, Emotional Support, and Intrusive Behavior during Head Start to Children`s Kindergarten Cognitive Abilities. *Child Development, January/February 2002, Volume 73, Number 1., p.110-131.*
- Jensen, B. et al., (2003) Daginstitutioner som instrument til at bryde social arv – hvad ved vi fra den nationale og internationale forskning og hvad gør vi? *Arbejdspapir 8, Vidensopsamling om social arv, Socialforskningsinstituttet.*
- Jensen, B., (2005) *Kan daginstitutioner gøre en forskel? En undersøgelse af daginstitutioner og social arv*. København, Socialforskningsinstituttet.
- Jones, M.B., & Offord, D.R., (1989) Reduction of Antisocial Behavior in Poor Children by Nonschool Skill-Development. *Journal of child psychology and psychiatry*, 1989, vol.30, p.737-750.
- Jæger et al. (2003) *Ulighed og livsløb – analyser af betydningen af social baggrund*. København, Socialforskningsinstituttet 03:10.
- Kaiser et al., (2000) Parent-Reported Behavioral Problems and Language delays in Boys and Girls Enrolled in Head-Start Classrooms. *Behavioral Disorders*. Vol 26 (1), Nov. 2000, p. 26-41.

- Kellaghan, T & Greaney, B.J., (1993) The Educational Development of Students following Participation in a Pre-School Programme in a Disadvantaged Area in Ireland. *Studies and Evaluation Papers 12*. Educational Research Centre, St. Patricks College, Dublin.
- Kendall, E.D., (1995) Long-term economic benefits of pre-school services and the potential impact of privatization. *Paper presented at the meeting on social protection and social care*. US department of education, Peabody College, Vanderbilt University Nashville Tennessee, USA.
- Knutagård, H., (2003) *Introduktion til verksamhetsteori*. Sverige, Forlaget Studentlitteratur.
- Lonigan, C.J. & Whitehurst, G.J., (1998) Relative Efficacy of Parent and Teacher Involvement in a Shared-Reading Intervention for Preschool Children from Low-income Backgrounds. *Early Childhood Research Quarterly*, 13, No.2, p.263-290.
- Lutz et al. (2002) Multidimensional assessment of emotional and behavioral adjustment problems of low-income preschool children: development and initial validation. *Early Childhood Research Quarterly*, 17 (2002), p. 338-355.
- Lyons-Ruth, K., & Melnick, S., (2004) Does-Response Effect of Mother-Infant Clinical Home Visiting on Aggressive Behavior Problems in Kindergarten. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 2004, Vol.43,6, p.699-707.
- Magnuson et al., (2004) Inequality in preschool education and school readiness. *American Educational Research Journal* Vol. 41(1), spr. 2004, p. 115-157.
- Mccartney et al., (1985) Day care as intervention: Comparisons of varying quality programs. *Journal of Applied Developmental Psychology*, vol 6 (2-3), apr.-sep., pp.247-260.
- Melhuish, E.C., (1993) Preschool care and education: Lessons from the 20th for the 21st century. *International Journal of Early Years of Education*, 1993, 2, p. 19-33.
- Mendez et al., (2002) Profiles of Social Competence among Low-income African American Preschool Children. *Child Development*, July/August 2002, Volume 73, Number 4, P. 1085-1100.
- Mischley et al., (1985) A Parent Education Project for Low-Income Families. *Prevention in human services*, Vol.3, 4 (1985), p.45-57.
- Miller, A.L., & Olson S.L., (2000) Emotional Expressiveness during peer conflicts: A Predictor of Social Maladjustment among High-Risk Preschoolers. *Journal of Abnormal Child Psychology*, vol. 28, No.4, 2000, p.339-352.

- Nygren, P., (2004) *Handlingskompetanse – om profesjonelle personer*. Oslo, Gyldendal Akademisk Forlag.
- Nygren, P., & Fauske, H., (2004) *Ideologisk beredskab – om etikk og verdier i helse- og sosialfag*. Oslo, Gyldendal Akademisk Forlag.
- Ploug, N. (red.) (2003) *Vidensopsamling om social arv – udarbejdet af forskere med tilknytning til forskningsprogrammet om social arv*. København, Socialforskningsinstituttet.
- Podmore, V.N., (1993) *Education and care: A review of international studies of the outcomes of early childhood experiences*. New Zealand Council for Educational Research.
- Piaget, J., (2000) *Barnets psykiske udvikling*. København, Hans Reitzels Forlag.
- Pianta, R.C., & Stuhlman, M.W., (2004) Conceptualising risk in relational terms: Associations among quality of child-adult relationships prior to school entry and children`s developmental outcomes in first grade. *Educational and Child Psychology*, (2004), Vol 21(1), p.32-45.
- Primavera, J., (2000) Enchancing Family Competence Through Literacy Activities. *Journal of prevention & intervention in the community*, 2000, 20 (1-2), p.85-101.
- Qi, C.H., & Kaiser, A.P., (2004) Problems behaviors of low-income children with language delays: An observation study. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, Vol. 47, p.595-609, june 2004.
- Ramey et al., (1979) Predicting IQ from mother-Infant Interactions. *Child Development* 1979, 50, p.804-814.
- Ramey et al., (1979) *The Abcedarian Approach to Social Competence: Cognitive and Linguistic Intervention for Disadvantaged Preschoolers*. Frank Porter Graham Child Development Center, University of North Carolina at Chapel Hill, p.1-58.
- Ramey, C.T. & Farran, D.C. (1983) Intervening with High-Risk Families via Infant Daycare. *Paper presented at the Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development (50th)*, Detroit, MI, April 21-24, 1983, p.1-16.
- Raver et al., (1999) Relations Between Effective Emotional Self-Regulation, Attentional Control, and Low-income Preschoolers`Social Competence with Peers. *Early Education and Development*, Volume 10, Number 3, July 1999, p.333-350.
- Rechenbach, A., (2003) Tilknytningsforstyrrelser og psykopatologi. *Psyke & Logos*, 2003, 24, p.621-637.
- Reimers, F., (1992) "Towards a policy for early childhood education in Latin

- America and the Caribbean. *Working Papers, U.S department of Education, Educational resources information center.*
- Rutter, M., (1987) Psychosocial Resilience and Protective Mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatric Association, 1987, 57(3), p. 316-331.*
- Rutter, M., (1998) Psykosocial modgang: risiko, modstand og restitution. *Pædagogisk, Psykologisk Rådgivning, nr.2, 1998, p. 172-188.*
- Rutter, M. (2003) Genetic Influences on Risk and Protection – Implications for Understanding Resilience . *I: Resilience and Vulnerability, Adaptation in the Context of Childhood Adversities, Edited by Suniya S. Luthar. Cambridge, University Press.*
- Sammons et al., (2003) Measuring the impact of pre-school on childrens social/behavioural development over the pre-school period. *The effective provision of pre-school education (EPPE) project, technical paper 8b.* Institute of education, University of London.
- Sammons et al. (2004) The impact of pre-school on young children`s cognitive attainments at entry to reception. *British Educational Research Journal, Vol. 30, No.5, october 2004., p. 691-712.*
- Sammons et al., (2004) The effective provision of preschool education. Report on age 6 Assessment. Institute of Education, Department of London, *Technical paper 9.*
- Sammons et al. (2004) The Effective Provision of Preschool Education – The Continuing Effects of Pre-school Education at age 7 Years. Institute Of Education, Department of London, *Technical Paper 11.*
- Sammons et al. (2005) Investigating the effects of pre-school provision: using mixed methods in the EPPE research. *International Journal of social research methodology, 2005, vol.8, No.3, p.207-224.*
- Schultz Jørgensen et al. (1993) *Risikobørn – hvem er de – hvad gør vi?* Udarbejdet for det tværministerielle børneudvalg.
- Schultz Jørgensen (red) (1987) *Børn i nye familiemønstre.* København, Hans Reitzels Forlag.
- Schultz Jørgensen et al. (2001) *Sundhed på Vippen – En undersøgelse af store skolebørns sundhed, trivsel og velfærd.* København, Hans Reitzels Forlag.
- Schweikart et al., (1986) Consequences of three preschool curriculum models through age 15.. *Early child research quarterly 1, p. 15-45.*
- Schweinhart et al., (1993) *Significant Benefits, The High/Scope Perry Preschool Study Through Age 27.* HIGH/SCOPE Educational Research Foundation, Ypsilanti, Michigan.

- Shulman, S., & Rubinroit, C., (1988) Early intervention: Effectiveness on children with special needs. *International Journal of Special Education*, 1988, Vol.3, No.2, p. 151-160.
- Sommervill et al. (1978) Distractability Among Advantaged and Disadvantaged Preschool Children: Effect of Cubicles vs. High Levels of Stimulation on Task Performance. *The Urban Review*, 1978, 10 (1), p. 35-44.
- Sylva et al., (2003) *Assessing quality in the early years – early childhood environment rating scale*. Trentham Books, Stoke on Trent, UK and Sterling, USA.
- Trocme, N. & Cauce, C. (1995) The educational need of abused and neglected children: A Review of the Literature. *Early Child Development and Care*, vol. 106, p. 101-135.
- Van Kuyk, J.J., (2001) Pyramid Educational Method for 3 to 6-year-old children: Theory and Research. *Paper presented at the Annual Conference of the National Association for the Education of Young Children*, National Institute for Early Childhood Professional Development (10. til 13., Washington, DC, June 10-13, 2001, p. 1-26).
- Vygotsky, L.S., (1971) *Tænkning og sprog 1-2*. København, Hans Reitzels Forlag.
- Warming, H., (2000) Børnehaven – integration eller marginalisering? *Social Kritik* 69/2000.
- Wasik et al., (1990) A Longitudinal Study of Two Early Intervention Strategies: Project CARE. *Child Development*, Vol.61, No.6, (Dec. 1990) p.1682-1696.
- Weikart et al., (1970) *Longitudinal Results of the Ypsilanti Perry Preschool Project*. High/Scope Educational Research Foundation Ypsilanti, Michigan.
- Weikart et al., (1978) *The Ypsilanti Preschool Curriculum Demonstration Project-Preschool Years and Longitudinal Results*. Monographs of the high/scope educational research foundation, number four, Ypsilanti, Michigan.
- Weiss, H. (2004) Growing up in poverty as a developmental risk: Challenges for early intervention. *Educational and Child Psychology*, Vol.21(1), p. 8-19.
- Wright et al., (2000) School readiness of low-income children at risk for school failure. *Journal of Children & Poverty* (2000), 6(2), p. 99-117.
- Ziegenhain, U., (2004) The contribution of attachment theory to early and preventive intervention and to professional training. *Educational and Child Psychology*, (2004), Vol. 21(1), p. 46-58.

- 1 Begrebet social arv anvendes i HPA-Projektet i forlængelse af E.J. Hansens (2003) generationsforskning, der anvender begrebet i relation til de samfundsmæssige strukturer, der fastholder og genererer chancelighed fx i forhold til skole, uddannelse og arbejdsliv. Hertil anvendes endvidere Bourdieus (2004, 2005) habitusbegreb, defineret som en samling af handle- og holdningsmønstre der foregår som en form for reproduktion fra generation til generation i form af sociale karakteristika (se i øvrigt HPA-projektets arbejdsrapporter 1 og 2 af henholdsvis Jensen og Rosendal Jensen, 2006 om begrebet social arv og udsatte børn og unge for yderligere diskussion og uddybninger af begrebet.)
- 2 HPA-projekt resumé, Danmarks Pædagogiske Universitet – (SPV-projektet om social arv og udsatte børn og unge).
- 3 Schjellerup Nielsen (2006) har udarbejdet et litteraturreview over udsatte børn og unge anbragt uden for hjemmet (se arbejdsrapport 9)
- 4 Det amerikanske diagnosesystem DSM-IV og den internationale diagnostiske ICD-10 anvendes til at diagnosticere forskellige former for adfærdsproblemer hos børn og unge.
- 5 Testmetoden ASPI; the Adjustment Scales for preschool intervention, er et måleinstrument der er udviklet til at kunne anvendes i daginstitution og kan måle børns adfærd og emotioner. (Fantuzzo et al. 2003)
- 6 Den behavioristiske tilgang er bl.a. baseret på teorien om, at mennesket er ydrestyret, hvilket betyder, at hvis omverden ændres, så ændres menneskets adfærd. Hertil kommer, at mennesket modtager stimulus, som det responderer på med en given adfærd. Skinner (1904-1996), som er en af de væsentlige repræsentanter for den behavioristiske tradition, betoner særligt de konsekvenser som menneskets adfærd fremkalder som værende afgørende for, hvordan vi handler i tilværelsen. Ved henholdsvis straf og belønning udvikles dertil knyttede handlemønstre (Lundin, 1996 "Theories and systems of psychology")
- 7 Begrebet færdigheder anvendes i dansk oversættelse fra den engelsksprogede beskrivelse af interventionsprogrammerne, hvor begreber som "readiness for school", og "development for children", og "skills" anvendes til at belyse børnenes resultater.
- 8 Warming (2000) opererer med fem børneprofiler. 1. De bedst egnede, 2. De absolut egnede, men ubemærkede, 3. De socialt afhængige og sårbare, 4. Fighterne, 5. De ikke egnede. De beskrevne profiler skal ikke tolkes som karakteristika af børn, men som beskrivelser af børnenes konstruktion i daginstitutionens sociale rum.